

A Bodrogköz lápi községeinek településföldrajzi vázlata.

A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Alföldkutató Bizottsága Milleker Rezső egyetemi tanár vezetése mellett feladatául tűzte ki az Alföld összefüggő területeinek emberföldrajzi feldolgozását is. Jelen dolgozatban a Bodrogközön végzett ilyen irányú tanulmányomról e helyen is beszámolok.

A Tisza, Latorca alsó folyása Csap tájékától kezdve és a Bodrog által közrefogott terület a Bodrogköz.¹ Ez a vízközi terület utóbbi évtizedekben a Tiszaszabályozásnak és a vele kapcsolatos belvíz-rendező munkálatoknak, mint legjelentékenyebb emberföldrajzi tényezőnek, következtében olyan fontos hidrográfiai, térszíni, gazdasági és ez által néprajzi változásokon ment át, hogy település földrajzi szempontból a mai állapotoknak a múlttal való összehasonlítása különös figyelmet érdemel.

A Bodrogköz felszíni kialakulása és talajviszonyai.

Mielőtt szorosan vett tárgyunkra térnénk, futó pillantást kell vetnünk a Bodrogköz felszíni kialakulására, hogy erre építhessük települési megfigyeléseinket. A Bodrogköz felszíni kialakulására adott magyarázatok megegyeznek abban, hogy úgy a vízi, valamint a légi erők kölcsönös hatásai hozták létre azokat a felszíni formákat, melyek egyben okozói voltak a talajviszonyok létrejöttének s ezzel közvetve az emberi letelepülésnek is.

A Bodrogközöt a harmadkor végén Nagy-Alföldünket betöltő *Levantei-tó* északkeleti öblének tekinthetjük, mely az Alföld periferikus beszakadásának köszöni eredetét. A felső Tisza mentén hasonló periferikus depressziók az *Ecsedi-láp* és *Szernye-mocsár*, továbbá délre az *Érmellék* és a *Körösök* menti lápterületek (*Berettyó* és *Sebes-Körös Sárrétje*), végül egész az *Alföld* Di peremén, az *Alibundri*

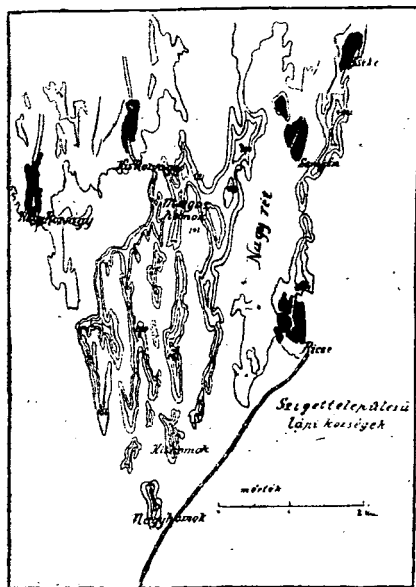
¹ 1456-ban még Tyszahodrogköz néven szerepel Kysagard neve mellett (Lelesz 57.5), 1495-ben a Csebi Pogány-család levéltárában levő acta (Lelesz Arch. 35.) említi hasonló néven.

mocsár. Ezzel szemben a síkság közepén vannak az 50–80 m-rel magasabb *Békési, Duna-Tiszaközi hátságok, Nyírségi és Hajdúsági domborodások.*

A nagy édesvízi tó visszahúzódásával az a vízalatti enyhe emelkedésű hátság, mely a *Hegyaljától* a *Nyírségen* áthúzódott az erdélyi hegyek elődombosoráig, kiemelkedett és megvetette a *Bodrogtó* felszínének alapanyagát. A depresszió legmélyebb része a *Hosszúrét* és *Parlagcsa-tó* által elfoglalt mélyedés, mely a *Nyírségi Rétköznek* északfelé való folytatása. Csupán ezen a két mélyedésen kívül fekvő részek adódtak át a legerőteljesebb északi szelek hatásának. Ezeken a homokos térségeken, míg a vegetáció megkötő ereje nem lépett fel,

szabadon alakultak a csaknem pontosan É-D-i irányú szélbarázdák, az ezeket kísérő homokhátak és a végükön felhalmozódott homokok, melyek az árkokból kifújt anyagokból képződtek. 100–300 m széles, 5–15 m magas és 1,5–2,5 km hosszúságot, sőt 5–6 km-t is elérnek ezek a homokhátak. Az 1. ábra a *Parlagcsa-tó*tól keletre fekvő hosszú homokhátakat, mint az árkos kifúvásoknak legtipusosabb példáját mutatja be a rajtuk települt községekkel (*Nagyrosvágy, Kisrosvágy, Semjén, Cséke és Ricse*).

A *Tisza* és *Bodrog* állandó kiöntései behúzódtak a homokhátak közötti szélbarázdákba, az árkok végén lévő *homokokat* elsimították, az árkokat kitöltötték iszappal, melyben a lápi növényzet kitűnő talajra talált és a partok felől indulva mindjobban elhatalmasodott. Ebből

1. ábra. Sziget-településű lápi községek.

a lápi növényzetből képződött az a kiterjedt tőzegtalaj, mely a homokhátak felé keveredve azok anyagával ma a földművelésre legkitűnőbb földet adja s egyben alapja a jövő gazdasági élet fellendülésének.² Az Alföld pereme mentén a síkság mélyén elsüllyedt törmelék-kúpok rejtőzködnek durvább kavicsokkal, melyet fiatalabb árvízi üledékek (sankolások) takarnak be. Legfiatalabb képződményként e mélyedések kitöltéseire időszaki árvízi és mocsári üledékek rakódtak a vízfolyások mentén iszapos lerakódásokkal és szélhordta képződményekkel

² Jó időben 80–100 q kramplit hoz holdanként. Búza-termésre kevésbé alkalmas, de rozstermelésre kiadós, kitűnő talaj.

tarkázva az egyhangú mocsári tájakat. Ezek a partmenti öntésföldek is jó települési helyek voltak a legrégebbi időkben, száraz menedéket nyújtva a mocsárvilág lakosságának. A Bodroγκöz népe a „sás, káka és nád belerothadásából“ keletkezett földet „a mi a víztől úgy megdagad, mint a kovász“ *tömlőnek*, vagy *tömlének* nevezi. Ez a meghatározás fedi a tőzeges föld fogalmát. A nagyrozvágyi *Hosszúégés*, *Nagyégés*, *Kiséégés* dűlők, a lukai *Egés oldal*, *Berecki és Szerdahelyi égések* a tőzeg régi égetésének, mint művelési módnak emlékét őrzik. Régi telkesítési eljárás volt a tőzeg égetés, hogy mezőgazdasági művelés alá vehessék a lápi tőzeg földet. Régebben általános elterjedésű volt Európában. Ősszel és télen eszközölték, amikor a növényzet a tőzegtől ritkaságánál s víztartó voltánál fogva könnyen kifagyhatott volna. Nem volt ez szerencsés mód, mert a hamuvá vált anyagot hamar felélté a növényzet és hirtelen kimerült. Ezért ezeknek helyén rendszerint tavak keletkeztek. Ilyen tavak a karádi határban lévő *Szent István palástja*, az *Alsó-tó*, *Felső- vagy Delka-tó*, *Nagyréti-tó*, *Katrontó és Kolló*. Hasonló égéseket ismertet Bátky a *Csallóközben* is pl. *Péter-égése*. A tőzeg legfelső szélétől-levegőtől elporlasztott részét a pöfeteg gomba porlékonyságához hasonlítja a nép. Szabolcsban ezt *püfőnek* nevezik. Ezeken kívül megkülönbözteti a *fekete és sárga nyirok* talajokat, melyek termékenység tekintetében elmaradnak a tőzegtalaj mögött s művelhetőségük is sokkal nehezebb. A *fekete nyirok* legjobban kifejezésre jut a Sárospatak határában lévő „*macskasz.. s*“ népies dűlőnévben ragadós, rugalmas és nyúlós voltánál fogva. Sárospataktól Kenézlőig jórészt *fekete nyirok* a talaj; csupán helyenként, így *Eperjeske* és *Lápló tanyák* táján váltja fel a *tömlé*. A *fekete nyirok* az évszakonként kiszáradó mocsarak helyein képződött, a visszahuzadó árvizekből hátra hagyott állóvizek iszapjaiból, melyben a mocsári, növényi alkotóelemek (sás, káka, szittyó) borulata folytán fekete színező anyagok maradnak. Ennélfogva a fekete nyirok megfelel a helyszínén keletkezett *réti agyagnak*, a savanyú humusztartalmú szurokföldnek vagy szivajnak. A *Tokaj hegyaljai nyirok* nem téveszthető össze azzal, mert ott az *andezit és rhyolit* valamint ezek *tuffáinak máladékát* nevezik nyiroknak, mely termőérték tekintetében sokkal jobb talaj, mint a Bodroγκözi fekete és sárga réti agyagok. Másik talajnem a bodroγκözi nép nyelvén a *sárga nyirok*. Ez a *fekete nyirokkal* ellentétben oda hordott öntés talaj, magának az áradó víznek lerakódása. A *sárga nyirok* a nedvességet valamivel jobban átengedi, bár nagyon súlyos, nehezen művelhető kötött föld, mely a *Bodrog és Tisza* mészben szegény iszapjából képződött. Ilyen a sárospataki felső határ talaja, melyből a pataki hódfarkú cserép és téglá készül. Semjénben a Golyóvíson van sárga nyirok agyag. Általában az erek és medrek partjai mindenütt sárgás, kissé kötött iszaptalajúak. A szigetek kiemelkedő részének talaja hegyaljai trachit máladékából álló homok, mely a Szigetköz felé mindinkább kvarcossá lesz. A többi rész sötétkékg agyag, a régi tavak feneklein pedig *tömlé* vagyis *turfa*.

Legnagyobb, mintegy 2 km² kiterjedésű tőzegterület a *Parlagcsa* depresszióba esik és rajta részben nagy legelőket, kaszálókat, szélei felé

kitünően termő szántó földeket találunk. 2. ábránk dr. László Gábor főgeológus felvételei alapján mutatja, hogy a Bodrogeköz ebben a tekintetben is mennyire egyezik a Nyírséggel. A Karád, Cigánd, Pácín, Rozvány és Semjén határába eső nagyobb tőzeg területnek megfele-

2. ábra.

lően találjuk a Tisza baloldalán a *Kisvárdá, Döghe, Pátróha, Gégény, Dombrád* és *Kék* községek határait kiterjedő tőzegláp területet.³

Települések talajszerinti eloszlása.

Lássuk már most, hogy a talaj szerint hogyan oszlanak meg a Bodroghöz települései.

Három összefüggő homokterületet találunk, mint települési lehetőséget adó terület, a Bodroghözön. Ez a három terület a települések tekintetében egymástól egységesen elkülöníthető, amint azokat Trenkő hidrográfiailag is szét választotta.⁴

Első összefüggő homokterület a királyhelmei röghöz tapadt Latorca és Karsa közötti homoktér, mely a bodrogszentesi andezit és királyhelmei trachit rögeit kapcsolja össze. Ennél a homokbuckás területnél a Tisza érmenti homokos dombok elszórtabbak és nem képeznek olyan összefüggő területet. A településre alkalmas 8–10 m magas homokos halmok elszórtan helyezkednek el és a Tisza folyásának kanyarulatai körülövezik, néha várszerűen körülzárva a rajtuk épült községeket. Ezek a homokdombokon épültek a kisebb kiterjedésű *Boly, Szolnocska, Lelesz-Polyán, Lelesz, Rad, Kaponya, Bacska* és *Bottyán*. Az előbbi összefüggőbb homoktömegben húzódik meg a téresebb *Királyhelmei és Bodrogszentesi*.

Második összefüggőbb homokterület, melyet településföldrajzi egységként tekinthetünk a Karsa és Tisza, továbbá a Hosszúrét és Parlagoza vízei közé ékelődött északdéli irányú homokhátakból, hosszú buckákból, köztük lévő szélbarázdákból s azok végén felhalmozódott homokokból képződött. Ezek a hosszú homokhátakon húzódnak *Kis- és Nagy-Rozvány, Semjén, Ricse, Cséke, Láca, Damóc* s ezekkel párhuzamosan keletebbre *Agárd és Leányvár* ősi időktől lakott telepei.

Ettől a területtől délnyugatra nincs terjedelmesebb települési lehetőség, mindössze nagyobb távolságra húzódtak a Tisza mellé *Cigánd, Kard* s néhány elszórtan fekvő tanya.

Harmadik egységes homokterület az ú. n. *Szigetköz* a Bodroghöz délnyugati szögletében. Ennek löszhomoktalaján települt három etnográfiailag egyveretű község *Viss, Kenézlő és Zalkod*.

Általában úgy topográfiailag, mint települési formák tekintetében a *Bodroghöz* a *Nyírség* egyenes folytatása, de legszembetűnőbb ez utóbbi három községben a *Nyírség*hez tartozás, ami a közigazgatási határkijelölésben is kifejezésre jut, mely nem a *Tiszát* választotta *Zemplén* és *Szabolcs* vármegyék határául, hanem a valamikor nagyobb jelentőségű *Határ-eret* és *Török-eret*, melyek e három utóbb említett

(Thevrekér 1249 IV. Béla adománylevelében említi. Akk.⁵ III. 208. v. ö. lacus Turku 1211. Somogykiliti, ma Törökpuszta.)

³ Dr. László Gábor: A tőzeglápok és előfordulásuk Magyarországon. Budapest, 1915.

⁴ Trenkő György: A Bodroghöz vízrajzához. Földr. Közlem. XXXVII., 1909., 295–317. old.

⁵ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez c. folyóiratot így rövidítettük.

községet a *Tiszával* és *Bodroggal* együtt kis szigetbe zárják. Ezért nevezik *Visst*, *Kenézlőt* és *Zalkodot* szigetközi vagy egyszerűen szigeti községeknek. Úgy látszik, hogy a *Tisza* kisebb akadály volt a halászatból élő községeknek, mint az észak felé húzódó lápok s így inkább meg tudta közelíteni ezeket a *szabolcsi* mint a *zempléni* hatóság. Régebben egyébként *Cigánd* is Szabolcshoz tartozott. Itt is kisebb akadály volt a *Tisza* Szabolcs felől jövet, mint a községet északról, nyugat és keletről körülvevő lápok.

Általános pillantást vetve a Bodroghköz települési viszonyaira az árkos kifűvások által keletkezett É.-D-i irányú homokhátaak bizonyítottak településre nézve legjelentősebbeknek. Hogy láthassuk a homokoknak ősi település szempontjából való fontosságát, összeállítottam a régészeti leletekből azokat a területeket, melyek ősidőktől fogva lakottak voltak. Van közöttük sok eltűnt község, de helyenként még mai napig is lakott helység.

Ompod község 1380-ban *Umpod possessio* a Szerdahelyi család tulajdona, *homokdomb láncolaton* feküdt. Helyén *újkőkorszaki régiségeket* találtak. (*Hampel*: Honfoglaláskor harai emlékei 1896.)

*Karád*on 1868-ban a Bodroghközi erdőn *bronzkori* régiségekre bukkantak.

Karos határában a *Kender szer dülő homokdombjában* kővésők, kőbalták, őrlőkövek, hálonehezékek, bronzhorog és égetett agyagedény töredékek jelzik, hogy már a történelem előtti időben is egyetlen hely volt a letelepülésre a lápból kiemelkedő homokdomb. Ugyanezt bizonyítja az *Agárd* határában lévő *Terebesi homokon* talált kővéső és buzogányfej forma vasbunkó.

Kisdobra mellett Árpádkori temető, kardpenge, kengyelvas, lóablák.

Bodrogvécs Előhomok nevű dombján honfoglaláskori temetőre bukkantak, melyet a bennük talált 892–907-beli ázsiai szamanida dirhem, alapján meghatározhattak.

Bodrogszerdahelyen a g. kath. templomtól É-ra 100 lépésnyire fekvő *homokdombon* Caius névvel ellátott bögréske és egy urnalelet mutatják a római korbeli települést. Újabban *Karcsa*, *Rozvány*, *Ricse* határában lévő homokdombokon bukkanak az ember ősi nyomaira.

*Cigánd*on Sőregi bronzkori tokos vésőre akadt, mely a Debreceni Múzeumban van.

Ezek a zemplénvármegyei leletek, melyeket az Adolékok Zemplén vármegye Monografiájához alapján állítottam össze és a Sátoraljaújhelyi Dókus-féle gyűjteményben, részben a Nemzeti Múzeumban vannak.

Az ősi településekre nézve azonban legszebb bizonyítékokat adnak a Szigetközi leletek, melyeket korszerinti összeállításban mutat be a Nyíregyházai Múzeum.

Kőkorszakból valók:

*Zalkod*on a *Csenke-dülőn* talált kővéső és kova;

a *Kenézlőn* talált csiszolt kővéső, kisebb kővéső, 5 darab őskori edénycserép és agyagkarika, több csiszolt kőeszköz;

a *Fazekasszugban* őrlőkőre bukkantak, ami földművelésre mutat már ebben az időben, csőtálpas edénytöredék, orsógomb szarvasagancsból készült eszközök, festett edénytöredék, obszidián szilánkok kerületek gyanúig elő.

Vissen talált kőből való hálonehezékek nagy kerítőhálók használatát bizonyítják.

A *réz- és bronzkorból* meglepő szép a vissi aranylelet, mely 3 drb négygszög átmetszetű arany új védőtekeresből, 5 drb karikából

áll s mutatja, hogy ez időben jómódú emberek is éltek már a Szigetközön. Erre vallanak a bronz játékfokos, csüngő díszek, sallang, lánc-csüngő leletek. Az agyagtál, agyagedények, agyag hálónéhezékek felett fazekasipart jeleznek.

Kenézlőn tömör bronzkarperecet, a *Zalkodi* bronzhalmazból 8 drb bronzkardot, 5 drb karra való spiralist és 4 drb mellvédő tekercset találtak.

A honfoglaláskori leletek is mozgalmas helynek mutatják a Szigetközt. A népvándorlás korából való zalkodi fém tükörcsatt 4 almandinnal, a fémtükörtöredék és fémkarika germán kultúra idejutasának jelei. A *kenézlői honfoglaláskori sarló* is jelentős lelet a földművelés történetére nézve, a 4 ágú szigony a halászatra, a *Fazekaszugbéli* honfoglaláskori temetőben lovával eltemetett vitéz, a 6 drb árpádkori vasból való csizmapatkó, 4 drb lópatkó, 4 drb vas-zabla, a köpüs nyílhegy és a *Zalkodi* vaskengyeltöredék, 32 drb ezüst szíjdísz és a *Szegfarka-dülő*i 3 drb szíjdíszítés mutatják, hogy ez időben harcok is megfordultak a Bodroghöz legszélsőbb zugában.

Ezekhez a leletekhez sorakoztatjuk, mint a mult idők emlékeit, melyek emberi településekre mutatnak, a *Bodroghöz* eltűnt községeinek sorozatát.

1. *Bechud* *Karcsa*, egyik tanyája a *Becsked* vagy *Bodóhomoka* nevű dülön.

2. *Bodoló* (1254) *Géres* határában, melyhez *Nagyrozvágy* mint birtok tartozott.

3. *Kengyel* (XIV. század), *Luka* határában volt. A XVI. században már pusztá.

4. *Gerebse* (1352.) Ma *Örös* egyik dülője. A pápai tizedlajstromban mint község szerepel.

5. *Kék*, 1392-ben említi Andrassy grófok emlékiratai Karossal együtt.

6. *Kékszeg* (Kekzegh). 1426-ból Körtvélyes szomszédságából (1392-ben Orozkekezeg.)

7. *Öszöd* (Euzud, Eusud) a XIV. században *Leányvár* határában volt.

8. *Ráska-dülő* *Véke* határában.

9. *Homok* (1355. Zichy-okm. II. 643.) eltűnt *Luka* határában.

10. *Viss* község *Kerektó* néven állott. Csanálos és Csenke homok voltak első telepei.

Ezek az eltűnt községek is mind kiemelkedő homokháton települtek.

Az É.—Di irányú homokok településvonalai egyenesen folytatódnak a Nyírség felé úgy, hogy a főközlekedési utak is ezeket a vonalakat követik és a legfejlettebb telepeket ott találjuk, ahol az É.—D-i irányú főközlekedési vonalak a Tiszát, mint természetes víziutat átszelik. Ilyen hely Cigánd a bodroghözi oldalon, Bercel a nyírségi oldalon.

Tanulmányos e tekintetben *Leányvár* és *Veresmart* összehasonlítása. Mindkét község beleesik egy É.—D-i irányú főközlekedési útba, de *Leányvárt* a Tisza régen otthagytá haloványa mellett, viszont *Veresmart* a Tiszát elhódította s ennek az lett a következménye, hogy *Leányvár* fejlődésében visszamaradt, ellenben *Veresmart* gazdagon fejlődött.⁶ Igaz ugyan, hogy *Leányvárra* nézve a birtokviszonyok

⁶ 1654. Tárkányi birtokos III. Ferdinándtól donációt nyer ősi és szerzett javaira. Az adománylevélben jegyzett javak közt van a *Leányvári* rész-jószág a *tiszai várm.*, N: Tárkány falu a tiszai sóvámval, amiből kiviláglik, hogy *Leányvárnak* régebben jelentősebb szerepe volt a Tisza mellett.

sem voltak nagyon kedvezőek, mert a községnek terjedési lehetőségét megakadályozta az, hogy a Majláth- és Lónyay-féle hitbizományi birtokok közé ékelődött.

Az ártérbe települt községek élete.

A kiemelkedő és árvizektől mentes településeknek ellenkezőjére is akadunk a Bodroghöznek néhány olyan községében, melyek az ártérbe bele fekszenek, hogy elzártágukból folyó megközelíthetlenségben és ez által teljes szabadságban élhessenek. Nemcsak a közigazgatás nem tudta ezeket a lápi falvakat a multban megközelíteni, de példánk van arra is, hogy a földesurak hatásköréből kiestek nagy erdős területek, melyek a víztől körülveve annyira elzáródtak, hogy a lakosok az erdő egy részét kiirtva rájuk külön telepeket építettek, azokat több éven át használták és csak a vizek elhúzódnásával hagyták el. Ilyen volt a ricsői Szállástér, melyről az 1838-i vallomások során olvashatjuk, hogy „holmi hányt-vetett kunyhókat gabalyítottak össze a lakosok és annak körül náddal bekerítván abba kendert, tőköt és káposztát plántálgattak, télen pedig, minthogy árvizes időkben szénájukat s egyéb takarmányaikat a nagy dágványok s moesaras helyek miatt a helységbe be nem szállíthatták, szarvasmarháikat és sertéseiket ottan szokták teletetni. Az irtások helyén élő tölgyfák vagy csobakjaik⁷ láthatók“. Másik tanu a községtől teljesen elzárt szállástéren „szép házakra, istállókra, ereszekre⁸ és aszatokra⁹ emlékszik s 20 évvel ezelőtti elpusztulásának okát abban véli, hogy a szárazság bekövetkeztével nem volt a házakra többé szükség s a lakosok a helységbe visszaszármaztak“.

Igy használtak éveken át az áradmányok kedvező leple alatt irtások erdőrészeket tanyának.

Van azonban arra is példánk, hogy az egész községet előnti az árvíz s mégsem lehet helyéről elmozdítani. A Bodrog partján és annak árterében fekvő kis *Sára* községet, régebben a Tiszától állandóan előntött *Karádot*, sőt *S. Kispatakot* is tervszerűen átakarták telepíteni, mert a víz évről-évre annyira elzárta, hogy a közigazgatási hatóságok éveken át nem tudták megközelíteni a védtelen helyen fekvő falvakat. Annak ellenére, hogy sokkal alkalmasabb helyeket jelöltek ki részükre, a község lakói nem nyugodtak bele az áthelyezésbe. Alig érthetnénk meg ezeknek a községeknek minden természeti védelem elmélettel ellenkező települését, ha élő példaként nem állana előttünk ma még *Sára*, melynek lakói sem a multban nem kívántak, sem a jelenben nem igényelnek földet, csakhogy a víz mellett, sőt néha magában a vízben maradván s kitéve az áradások bizonytalanságának ösfoglalkozásukat a *halászatot* űzhessék. Ha földművelésre kényszerítenék őket, elvesztenék

⁷ A mai „Csöbökös“ dűlő a Ricsői állomás mögött ilyen irtásból maradt csobakról vagy csöbökről nyerte nevét.

⁸ Eresz a szekér és szerszámok tartására szolgáló szin.

⁹ Aszat a felvidéki abarának megfelelő fedeles szénatartó (*Szinnyei Szótár* nem ismeri).

a vizet a benne élő haltömegekkel, ami rájuk nézve sokkal vonzóbb, mint a föld. A vízhez kötöttség fejlesztette és tartotta meg mai napig az őshalászatot *Sárában*. Valóságos hálógyűjtemény a belső telkek gyümölcsös kertje, ahol *bokor háló, lapsoló, gyalom, kaparó, tapogatók, merítő-szák, emelő-, kerítő-hálók, versék, pendelyháló, vasasszák, száradnak* a kiskertek gyümölcsösfáira kifeszítve.

Boldog kis községnek mondják a szomszéd falubeliek, különösen az öregek, a kis Sárát, még visszasóhajtozva azt az állapotot, melyben nem is olyan régen még ők is benne voltak. Nem kellett földműveléssel küzködniük. Nehéz bizony a hirtelen átmenet a halászatból a földművelésbe. Nem is tud még a földdel úgy dolgozni a bodroghözi magyar, mint az Alföld más népe, amelyik már régen áttért a földművelésre. Legtöbbje visszaemlékezik még arra az állapotra, melyben csak össze kellett gyűjteniük a természetadta terményeket. Volt hal, csik, madártojás bőven. Még a disznó is madár tojáson és halon hizott. Székér derék számra szedték a vízi madarak tojását, nagy vászon zsákot akasztva nyakukba mentek Karádon „*fuvászni*“, Ricsén gyékényszattyorral „*futulyászni*“. Ha kenyérük nem volt, elmentek „*kotorcászni*“, vagyis a gyékény torzsáját gyűjtötték és ették. A lukaiakat még ma is „*kotorcásoknak*“ csúfolják. Ők ették legtovább a *kotorcát*. A búzát először *Karosból* kapták s mikor *Lukán* 2 métermázsa búza termett, nagy híre ment a faluban. *Cigándon* az öreg pákászok a káka beléből készítették kását; egy fogból álló kis gyaluval kivájták a káka belét és ezt tejjel összehabarták. Jó csemege volt a homokokon termő *komócsa* (szamóca) is.

Sára népeletében még ma is vissza tükröződik ez az ősz állapot. Az év legnagyobb részét a vizen töltik. Mikor az áradás előnti a falut, a házak padlására húzódnak s mintegy cölöépítményen élnek fenn a padláson. A család ott várja a kiöntésekből gazdag halzsákmánnyal hazatérő apát. Még a halottat is a padlásról kötélén engedik le a csónakba s úgy temetik. Házaik pacsitfalúak, amit a víz nem visz el, legfeljebb a régi sarat mossa le róluk. Ezt pedig a víz elhúzódnása után hamarosan pótolják. Még a templom is pacsitfalu s félig tréfásan, félig valóságként beszélnek, hogy árvízkor kinyitják a templom ajtaját s a vizek elvonulásakor megtelik a templom hallal. A sárai asszonyokat pedig azzal bosszantják, hogy „kemencében fogik a csukát“. Fő közlekedési eszközük a többnyire egy fából (régebben tölgy, ma puha nyárfa) faragott csónak.

A halászat mellett a vadászatot is űzik. Főként kutyával a vad nyomán haladva fogják a rókát, nyestet, hurkolással a nyulat. Régebben az erdők védelme alatt nagy volt a méhészet is. Ma leginkább a házak körül látunk nagy számmal gyékénykasokat.

Ilyen ősz állapotban élve a falu semmi fejlődést nem mutat, új települő nem jön, az őslakó nem távozik. Sárához hasonlóan képzelhetjük a Bodroghöz régi lápi községeit, sokszor a legvadabb árvizeknek kitett helyen kevés védelmet nyújtva az embernek a természettel szemben, annál többet a közigazgatás zaklatásai ellen.

Hogy mennyire benne feküdt némely lápi község az árvízben és

ez milyen nagy akadálya volt a község közigazgatásának, annak másik példája *Tiszakarád* áttelepítésének kísérlete 1839-ben „Karád helységben folytatva tartott uriszék alkalmával elhatározták, hogy a tiszti ügyésznek megösmerése szerint *Györhomoka* nevű tér, valamint magasabb helyzete, úgy a kivágandó úrbéri külsőséghez tőszomszédsága, következőleg mind gazdasági, mind pedig egészségi tekintetben a kérdéses célra alkalmasabb lenne” — a pör alatt lévő Karád helysége Györhomokára tétessék át. A határozat mellett az áttelepítési terv térképét is elkészítették, de még sem egyezett bele a lakosság az át-helyezésbe.

Ezzel a települések helyének okát és körülményeit megadtuk. Úgy az őstelepülések, valamint a történelmi idők telepei is néhány ártérben fekvő község kivételével a „*gorondokon*“ (néhol „gerind“) vagy „*gorconkon*“, illetőleg „*homokokon*“ keletkeztek.

A lápi községek alakja és kiterjedése.

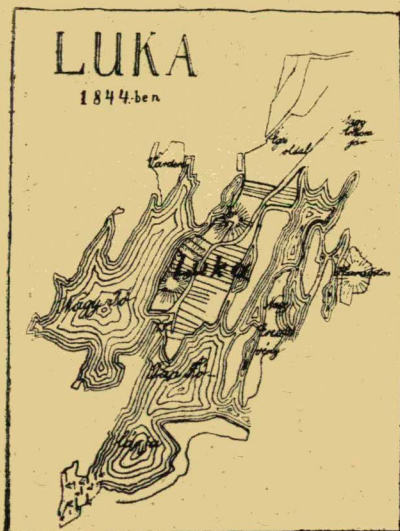
1. Szigettelepülések.

Most már lássuk, mi szabta meg a községek alakját és kiterjedését. Miként a hosszannyúló É-Di irányú homokhátak egyetlen helyül szolgáltak a településre, úgy a természeti tényezők közül a vizek voltak a községek belsősegeinek fő alakítói. A vizek vagy állandóan körülveték a községeket vagy csak a kiöntések idején mosták körül, vagy mint állandó erek járultak hozzá a községi belsőségek határának alakításához. A Tisza szabályozását megelőző időből való községi határterképek, jó szolgálatot tettek azoknak a hidrográfiai viszonyoknak tanulmányozásában, melyek a települések alakjának és kiterjedésének okát adják. Ezek alapján állapíthattuk meg, hogy mely községek sorozhatók be a három fenn említett típusba.

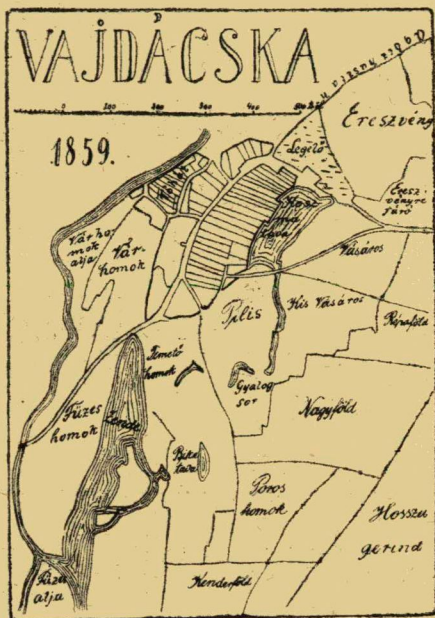
Első típus az, melyet az árvizek körülöntöttek, majd az árvíz elvonulásakor kiszáradt a határ és az év legnagyobb részében csak mint legelőt használták az árteret. Néhol ugyan az iszap a fűvet is annyira belepte, hogy még legelőnek sem volt alkalmas. Árvizektől körülöntött községtípusba sorozzuk Viszt, Cigándot, Karost (Karos Árpádkori nemzetségnév) és Ricsét. E községek terjedésének az árvíz szabott gátat.

Állandó tavak és lápok jelölték ki a második típus határát. Ilyen községek *Luka*, *Vajdácska*, *Semjén* és *Agárd*. Az árvizektől függetlenül is egész éven át megmaradó és az állandóan felfakadó földárjától táplált tavak körülfogták a községet. A tavak között a belsőség, mint egy szigetként állott, úgyhogy ezt méltán mondhatnánk *szigettelepülés*-nek. *Lukát* a *Nagytó* és *Paptó* lápja (3. ábra.) annyira körülfogta, hogy még száraz időben is csak egy irányban lehetett kijárni a faluból. Mikor pedig az árvíz elöntötte, csolnakon mentek *Berecki* felé. A vizeket a lápok úgy benőtték, hogy bizonyos kijárt utakon, pl. a *Pusztalápon* és *Csigerén* át csolnakon mentek *Óteleknek*. A *Telekér* őrzi még ma is a csolnakút nyomát. Erre volt a lápi kijáró a *Varjánoson* át *Vajdácska* felé.

Vajdácška belsőségének határát a Koszmó tava és a Seges-ér jelölik ki (4. ábra.) az Eresztvény felé. Kijárója a Füzes volt és a Füzes végétől a Tiszaig csupa víz öntötte el a határt az apró homokok kivételével, melyeken kis kunyhókba húzódtak meg a halászhok. A délkeleti oldalon Vásáros homok volt a másik kijáró. Ezentúl pedig egész Lada-

3. ábra.

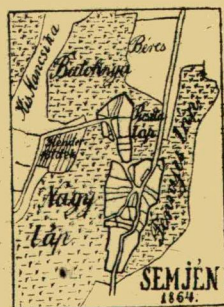

4. ábra.

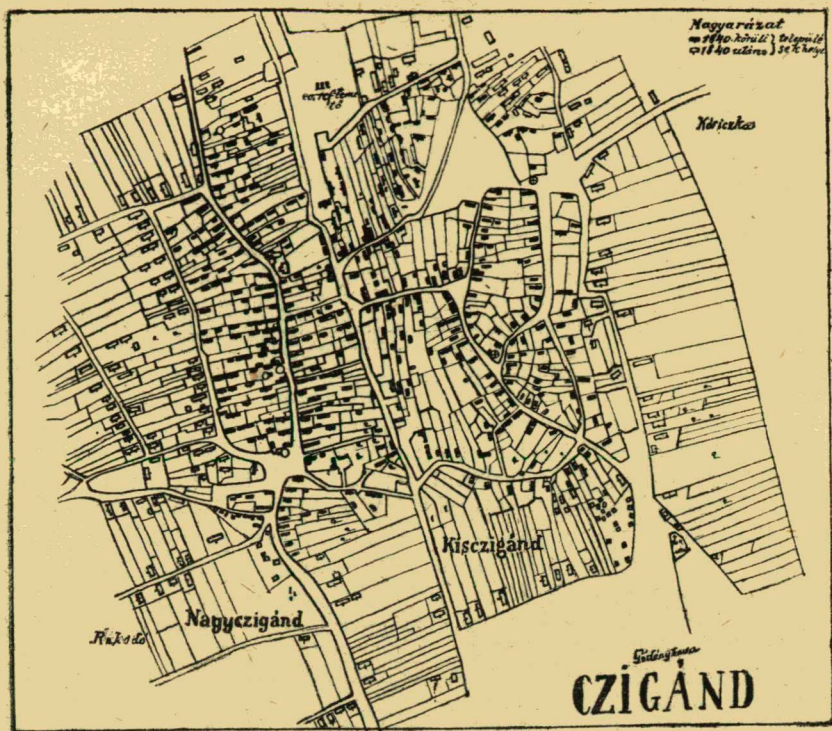
móczig húzódott az erdőség. Semjént a Nagyláp, Fennyesláp és Batohnya állandó alakú lápjai határolták, (5. ábra.) két szigetből álló belsőségét a kiáradó víz teljesen körülfoltya s egymástól folyó módjára elválasztotta. Egyetlen út a közlekedésre itt is az északdéli irányú volt, melyen Cséke és Ricse felé közlekedhettek. Rozvágy irányában innen is esolnakon kellett menni.

Tavaktól legjobban körülhatárolt község volt Agárd. Ezt a Garadnya-tó, Márton-tó, Nagymikonya-tó és Buzás-tó két homokszigeten fogja körül, melyeken mint Kis- és Nagyagárd települt. (6. ábra.) A két község a vizek fokozatos kiszáradásával mindinkább közeledett egymáshoz, mígnem ma egy községet képeznek Zemplén-Agárd néven.

A természettől így összeszorított községek belső beosztásán feltűnő a tömör település, melyhez még hozzájárult

5. ábra.

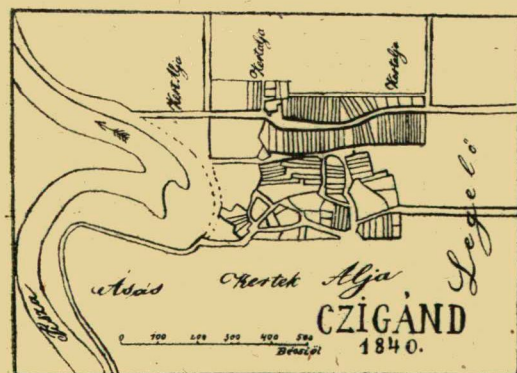

8. ábra.

úgyhogy a két egyesült községnek ezt a részét kell legősibbnak tartanunk. Erre nézve támogat a községnek 1838-i állapot szerint való rendezési terve, melyen a

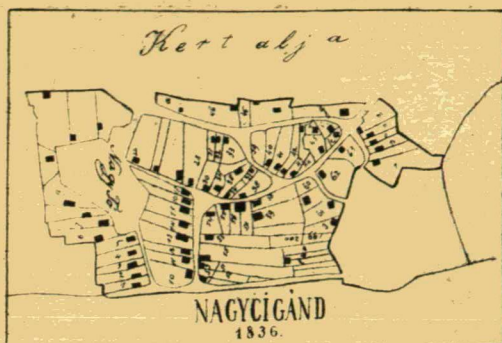
még csak egy hosszú utcából állott Nagy-Cigándnak két házsora látható, holott ma már ezzel párhuzamosan két utcasor is alakult. Tanulságos ennek a két térképnek összehasonlítása települési fejlődés szempontjából. (8., 9., 10. ábra.)

Hosszú udvaros, több családos telektípussal találkozunk még *Ricsén* és *Lukán*. Ezzel a zsúfolt településsel együtt járt

9. ábra.

a vagyon- és munkaközösség is, melyre nézve *Lukán* öreg emberek vallomásából meggyőződtem. Itt még a Tisza-szabályozás előtt az

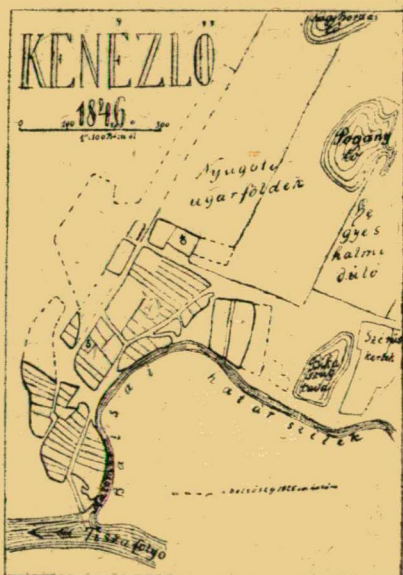
10. ábra.

előntötte tér felszabadult és ezen a részen halad előre az újabb település, mind nagyobb kiterjedést biztosítva a községnek. A régi ártér lassanként átalakul s ahol tavak voltak, ma helyükben legelőket, réteket és szántóföldeket találunk. A határban lévő régi legelők szántóföldekké lettek, helyettük a *Nagybordás-tó*, *Rakottys-tó*, *Sulymos-tó* és *Bika tava* látják el a falu gulyáját, sőt a *Pogány-tó*, *Kerek-tó* felső fele és a *Hosszú-tó* egy része egy csapásra szántófölddé változott. A másik szigeteközi község *Zalkod*, melyet a *Dió-ér* és *Kércs-tó*, másik oldalon a *Palocsa-tó* határoltak. (12. ábra.) Csaknem párhuzamos települést mutat ez *Vajdácskával*. (L. a 4. ábrát).

2. Folyó- és érmenti települések.

Az eddig felsorolt községek teljesen árvizektől vagy ezekből keletkezett tavak és erek által megszabott telepek. Ezek mellett a *Bodrogtőzön* figyelemreméltó alaki különbségeket mutatnak a régebben jelentőségteljes, de később elhaló erekké süllyedt folyók mentén épült községek. Két nagyobb folyó kapcsolta össze a *Tisza* vizét a *Bodroggal*: a *Karcsa* és *Tice*, melyek közül település tekintetében különösen érdekes az utóbbi, mert e mellett találjuk a *Bodrog-köz* legsűrűbben települt részét. A *Tice Tárkányánál* ágazott ki a *Tiszából* és csaknem minden kanyarulatával egy-egy községet fogva körül, haladt a *királyhelmei*, *szentesi* és *kövesdi*

egy udvarhoz tartozók közösen művelték a földet s a terményekben is közösen osztozkodtak. A halászatból befolyt pénz és a fogott halat szemmérték szerint halomba rakták s nyilatvetve sorsolták ki egymás között. Árvizek és a *Malom-ér* kerítették közre szigeteközi *Kenéz-lőt*. (11. ábra.) Szabályozás óta a régebben árvíz

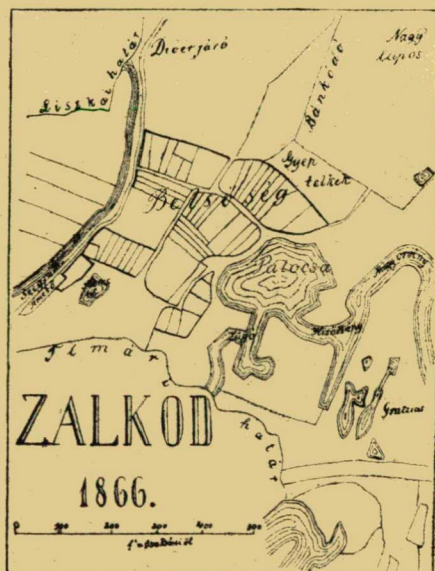

11. ábra.

vulkánikus képződményektől felszorítva, majd Zemplénnél, illetve Bodrogszentmárián túl ömlött a Bodrogba.

A Karsa a Tiszából való kiágazása után a *halmeci* hegyből eredő patakkal szaporodva, jelentékenyebb volt a *Ticénél*, amit bizonyít Allagh Menyhért gróf folyamodványa, mellyel II. Mátyás királytól 1613-ban a *Karsa-folyón* vámjogot kér magának. Ugyanabból kitűnik, hogy *Tárkányból* a kincstári sőt *Tokajba* egyenesen a *Karsa* medrén szállították. Rákóczy György belgiumi mérnökökkel a vármegyei közmunka hozzájárulásával 1646-ban akként szabályoztatta, hogy „ahol mostan sár és mocsár botránkoztatja a szemet, szántóföldek voltak.”¹⁰ II. Rákóczi Ferenc Tokaj alatt a Karsa töltését átvágatván, a hűtlen Bodrogközre eresztette a vizét s ezzel a folyót is halálra ítélte.

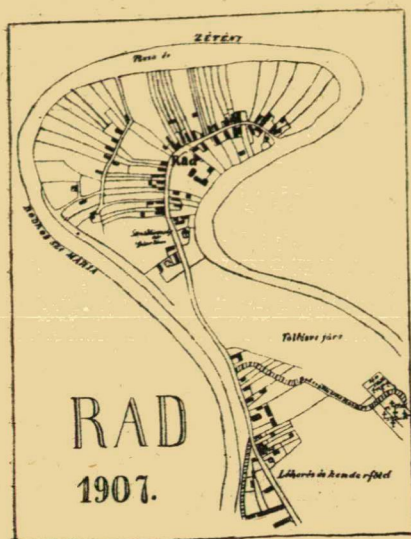
A település szempontjából nem hagyhatjuk figyelmen kívül e helyütt azt a különbséget sem, mely a Bodrogközi folyók medrének anyaga közt van. Elsősorban a *Tisza* és *Bodrog* között legfeltűnőbb e különbség. A *Tisza* homokos, könnyen bomlasztható talajban mozog, ezzel szemben a *Bodrog* nehezebb járású, keményebb talajba ágyazta magát. Ennek következtében a *Tisza* szeszélyes, lengedezőbb járású, a *Bodrog* állandóbb medret dolgozott ki magának. Kérdés, hogy nem volt-e része ennek a nagy hidrográfiai különbségnek abban, hogy közvetlenül a *Tisza* mellett olyan kevés község, a Bodrogközi oldalon mindössze Cigánd és Karád — települt, holott a *Bodrog* mentén sűrűn sorakoznak Zemplén, K.-Üjlak, Vács, Lagmóc, Szomotor, Szöllőske, Bodrogszerdahely, Szögh, Felső- és Alsóberecki, Ardó s végül Sárospatak.

12. ábra.

Ugyancsak a *Tice* állandóbb alakjának tulajdonítható a sűrű település, aminek oka ugyan nem annyira a meder anyagának szilárdságában keresendő, mint inkább a folyónak a települések során előálló fokozatos elhalása szülhette az állandóbb alakot. A *Tice* mentén sorakozó kis községek elhelyezkedése annyira követte a folyók kanyargásának természeti törvényeit, hogy csaknem ugyanolyan törvényszerűséggel idomult a folyó alakjához.

¹⁰ Szirmay: Zemplénvármegye politikai és helyrajzi ösmertetése (ford. Matolai Etele) 59. §. Akk. I. 318.

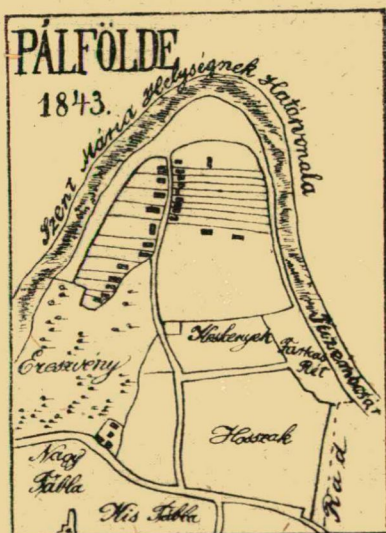
13. ábra.

partjához mindinkább közelednek, abba bele nőnek s ha lehetőség van, a zugból kifelé terjednek, mindenütt bátran ráfeküdve a partra, ellenben a homorú part állandó leomlásai pusztulással fenyegetik a telkeket s ezek lassanként eltávolodnak a parttól, messzebb helyezkedik el a község s nem símul annyira a folyóhoz, főként házaival nem néz a folyó felé. Mondhatnánk, hogy a szögben a folyó vonzza a községet, ellenkező oldalon eltolja azt. Ahol azonban azt látjuk, hogy a homorú part dacára is a telkek víz felé néző részén épültek a házak, meggyőződhetünk arról, hogy ott a folyó elhalása közben történt a felépülés. (L. később Bottyán példáját.)

Mint a szögműközségek legjellemzőbb példáját mutatjuk be a Tice legméresezőbb kanyarulatába települt Radot (13. ábra.) A falut annyira körül veszi a Tice, hogy csak egy szűk szárazföld határolja a déli oldalon, egyébként teljesen várszerűen körül van árkolva. (Talán neve is erre utal, ami nyilván a szláv hrad = vár maradványa.) Az 1888-i gátszakadás-

Kétféle községtípust állapíthatunk meg a Tice mentén. Egyik a folyó kanyarulatán belül a zugban vagy szögben foglal helyet, a másik típus a kanyarulat domború oldalán fejlődött.

Ez a helyzeti különbség lényeges alaki különbségeket vonz maga után az eleven meder (!) mellett. A folyó kanyarulatának homorú partját a víz állandóan bontja s a sodrával elhordott anyagot a szomszéd domború part felé sodorva, annak lassúbb folyású helyein lerakja. Ennek a régen megállapított ténynek érdekes következményei nyilvánulnak meg a part mentén települt községek elhelyezkedésében és kiterjedésében.¹¹ A zugban települő községek ugyanis a folyó

14. ábra.

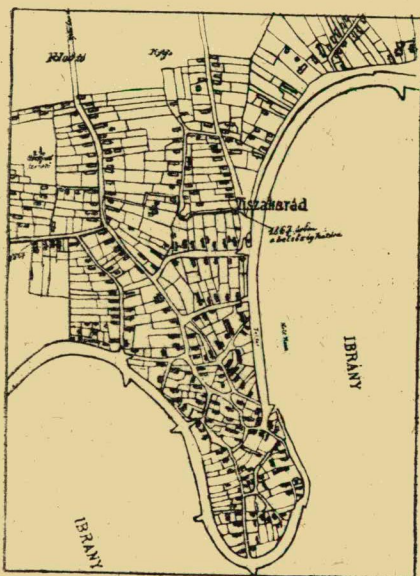
¹¹ Cholnoky: A Tisza meder helyváltoztatásai. Földr. Köz. XXXV. 1907.

ből keletkezett árvíz úgy elöntötte a Bodrogköznek ticementi részét, hogy a víz Radot is teljesen körülfogta és régi természetes körülárkoltságának köszönheti, hogy teljesen el nem mosta. (A 195. sz. lelesei akta szerint Briberi Melith horvát származású főrendi család Zemplénben Céke és Rad várait (*castra*) bírta 1223-ban. Akk. III., 177.)

Mint a falevélnék főere vezet a faluba egyetlen út, mely körül sugarasan haladnak a telkek a Tice felé. Az ősi állapotban bizonyára halászatból élő radiak könnyen közelíthették meg telkeik végén a halászhelyeket. (13. ábra.)

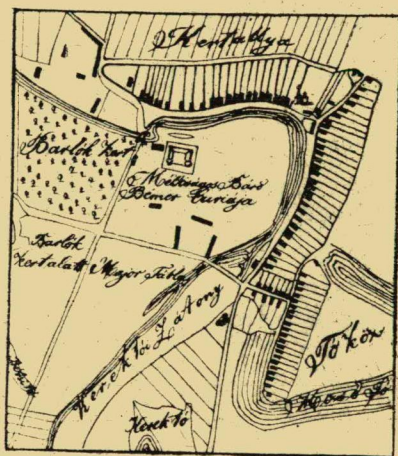
A Tice mentén még *Pálfölde* ül benn teljesen a zugban, de ennek már nyitottabb a Ticétől körül nem vett oldala (14. ábra).

A Tisza mentén *Karád*ot sorolhatjuk a *zugközségek* típusába.

15. ábra.

Tiszakarád belsőségének növekedése.

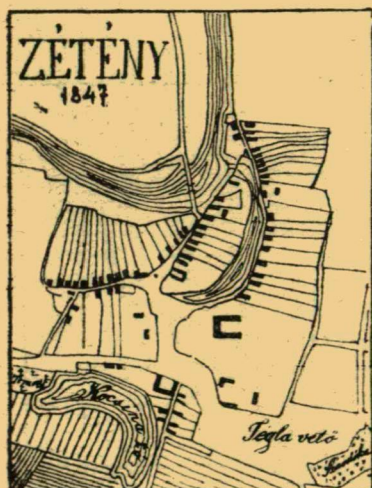
16. ábra. Bottyán. 1839.

Ezt két oldalról a *Tisza*, harmadik oldalról pedig az örökös, szinte gázolhatatlan mocsarak annyira elzárták a világtól, hogy hosszú ideig jóformán minden szántóföld nélkül tisztán halászatból és pákászatból élt. Karád jó példája annak, hogy a folyó kanyarulata milyen természetes védelmet nyújt az embernek ellenséges támadásokkal szemben. Lakói Szabolcs felől települtek. Az ottani háborus üldözések elől menekülve, a Tiszán átkeltek s itt mintegy várszerűleg övezve védett helyre találtak. Még 1867-ig halászatból, csík- és nadálykereskedésből éltek, később marhatenyésztés volt főfoglalkozásuk.

17.000 holdnyi határukból 13.000 hold csak 1863—67-ig terjedő időben került ki a víz alól, mely időtől fogva a földműveléshez fogtak s ettől kezdve a község belsősegei is a Tiszának elhaló zugából legyezőszerűleg terjedtek ki az ármentesített síkság felé (15. ábra).

minthogy megszűntek az egyenes út akadályai és az utak sugárszerűen szabadon keletkeztek.

A Tice a történelmi idők során még jó darabig jelentős ér lévén, a mellé települt községek alakjából némileg következtethetünk a községek létrejöttének korára is. Az a község ugyanis, mely a folyó elevensége idejében települt a domború oldalon (vagyis a kanyarulat külső oldalán), a folyótól eltávolodni igyekezett, nehogy kertjei beomoljanak s a folyótól elhordassanak. De mikor már a folyó elhalása közben ez a veszedelem nem fenyegette a települők telkeit, bátran ráfeküdtek a telkek, sőt a házak is az elhaló folyóágra vagy haloványra. Így valóságos patkóalakú községek keletkeztek, melyek tehát újabb keletűek, mint a folyótól eltávolodott települések. Ennek a patkóalakú községtípusnak valóban iskolapéldája *Bottyán* (16. ábra).

17. ábra.

Ez a patkóalakú típus nem azonos a németek össz-láv községtípusával, a Rundlinggal, mert Bottyán s a hasonló Szt. Mária természetszabta, ellenben a Rundling gazdasági okok által meghatározott települések. Ez a példa is mutatja, hogy egyedül a külső alaknak összehasonlítása nem szolgálhat a település osztályozási alapjául.

A belsőség egy része ráfekszik a Tice-kanyarulat domború oldalára egyetlen házsorral, melyek a folyó felé épültek, másik része kitölti a Tice haloványából lett *Mosótó* zugának déli szögletét. A községgel szemben helyezkedik el a Bémer-féle kuria a Tice szögében. Ugyanezen az oldalon volt az 1332–37. pápai tizedlajstrommal egyidejűleg szereplő Szent Mihály védőszent

temploma is, ami valószínűvé teszi, hogy az akkor kevés számú házból álló község is ezen a védettebb oldalon lehetett a Barlók-kert északi oldalán.

Ha ezzel szemben Zeténynek elhelyezkedését figyeljük meg, azt látjuk, hogy a kanyarulat medrének homorú oldalán települt község utcája két oldalt álló házsorával mindinkább távolodik a parttól. A telkek vége és a folyó közé ékelődött községi legelő jó védelmül szolgált a telkek végének a folyó romboló működésével szemben (17. ábra).

A községnek Tice haloványára települt része házaival ráül a víz partjára s attól csupán keskeny utcácska választja el. Itt is tehát az eleven folyótól eltávolodott község bátran rátelepül a haloványra.

Még erőteljesebben bizonyítják, hogy a meder homorú oldala mennyire nem tűri maga mellett a települést, a sokkal nagyobb

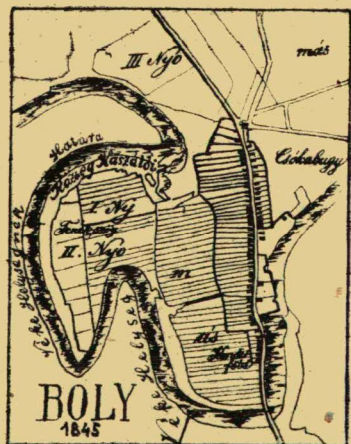
Bodrognak fentiekhez hasonló helyzetű községei. Ezek között *Szomotor* és *Bodrogszerdahely* végét mintegy leharapta a Bodrog úgy, hogy a telkek annál kisebbre szorultak, mennél közelebb kerültek a folyókanyarulatnak a partot veszedelmesebben romboló részéhez (18. ábra).

A leírt községek természeti adottsága tagadhatatlanul áll előttünk. Olyan község, mely szabályosan alakult volna akár út mentén, akár más emberi művelet, pl. erdőirtás helyén, ritkaságszámba megy a Bodrognál. A tice menti községek között *Boly* mondható tiszta útmenti községnek, mely az É-D-i irányú királyhelmei nagy országút mentén települt a Tice közelében, úgyhogy a Tice felé eső telkek rövidebbek, a folyótól elfordult oldalon pedig hosszú keskeny telkek helyezkednek egymás mellé (19. ábra).

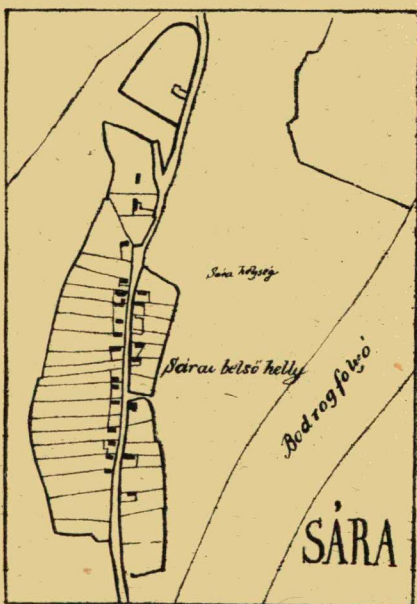
A Bodrog árjába települt *Sára* is hasonló alakú (20. ábra), de ugyancsak útmenti átmeneti falunak (*Strassendorf*) mondhatjuk *Nagyrosvágyot* és *Bélyt* (21. és 22. ábra), melyeknek

18. ábra.

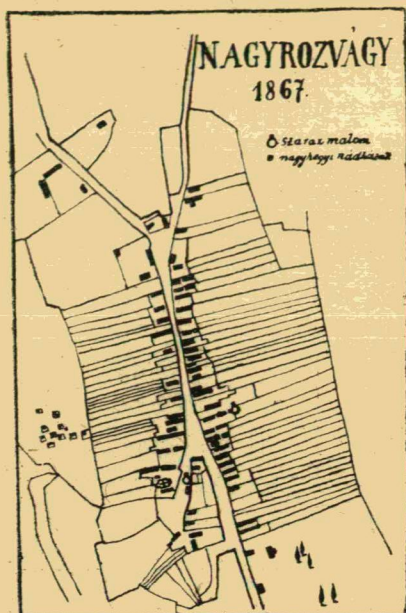
19. ábra.

20. ábra.

alakja tisztán az útmenti településből magarázható. *Prinz Gyula dr.* ezt a falutípust, mint a Bodrog-vidék jellemző típusát vette fel,¹² de a

¹² *Prinz Gyula dr.*: Magyarország településformái. Budapest, 1922. (Magyar Földrajzi Értekezések III. szám.)

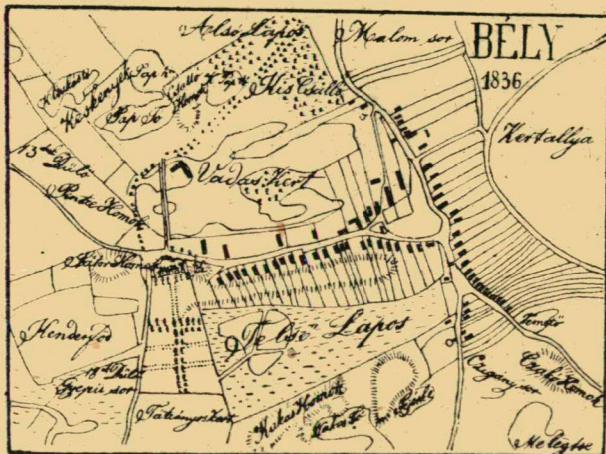

21. ábra.

lancáról, melyet Pelmán kertjében találtak, ma is beszélnek. A községnek kisebb része a régi földvárral együtt a Várdas-szög belső részén lehetett s e két rész, miután a folyó teljesen elhalt és a halovány is kiszáradt, egymással összenőtt. Ez a haloványban lévő rész tehát a község legújabbban települt része, amelyet, minthogy a kiszáradás a Tisza-szabályozás által állott elő, mint ez utóbbinak köszönhető belső gyarapodást tekinthetjük (23. ábra). A betelepülhető részek folytonos változása hozta létre a telkeknek változatos elhelyezkedését és szabálytalan négyszögű, zeg-

felsorolt alakok mutatják, hogy ha csak ezt az egy bélyeget, az utcát vesszük osztályozási alapul, még mennyi természeti ok által meghatározható típus marad fenn. A települési formák létrejöttét mint történeti fejlődés eredményét kell tekintenünk, amit csak úgy értelmezhetünk, ha a lehetőleg nagyméretű régi kataszteri térképeket vizsgálva, történeti adatokat gyűjtünk és községenként beható helyszíni megfigyeléseket végzünk.

Végül még egy községalakot kell az előbbiekhöz sorolnunk, melynek egyetlen képviselője *Leányvár*. Ezt, mivel teljesen beleeépül a Tisza haloványába, *halovány* községnek is nevezhetjük. A Tisza régi folyása idején a Templomhomok tövében helyezkedett a község a Tisza jobbpartján s még a régi hidas

22. ábra.

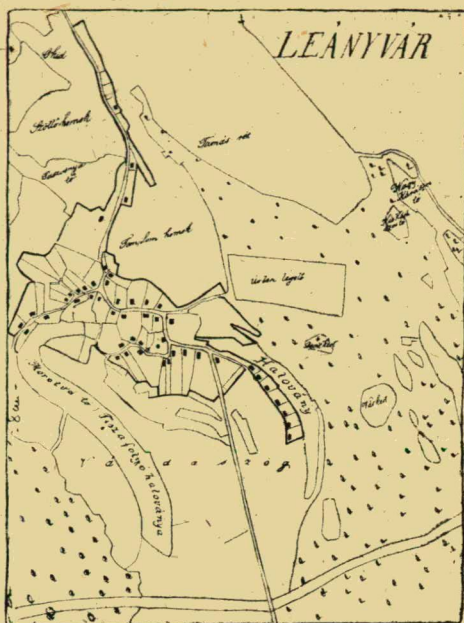
telkeknek változatos elhelyezkedését és szabálytalan négyszögű, zeg-

zugos alakját, amivel együtt járt az utcák tervszerűség nélkül való kanyargós alakulása is.

Az ártérbe mintegy félszigetszerűleg benyúló *Kövesd* és *Királyhelmec* elhelyezkedését sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert ezeknek a lápokkal szemben olyan szerepük volt, mint a tengerekben a félszigeteknek. Ezek voltak az első közvetítők a lápi községek és a forgalmasabb világ között. Ide épültek a várak, melyeknek alárendelt községei bennfeküdtek a lápban.

A kövesdi heggy volt a kikötőhely, mikor *Ujhelybe* sóért vagy egyéb szükségletért bementek. Mikor az árvíz elöntötte a lápokot,

csak a gorcok voltak mentes helyek és *Cigándtól Nagykövesdig* csolnakon mentek. Másik csolnakat *Ricsének, Szentesnek* vezetett, honnan a cigándi gyékényt vitték *Tokaj* felé.

23. ábra.

Települési változások az árvízszabályozás következtében.

Láttuk a belsőségek alakjainak természetadta lehetőségeit a Bodroghközön. Vizsgáljuk, milyen átalakuláson mentek át az ember munkájával végzett Tisza-szabályozás és belvízi rendezés következtében.

Elsősorban a belsőségek nyertek terjedésükhöz teret a Tisza szabályozásával. Az a tér, mely állandóan veszélyeztette volt a község körüli újabb települést, felszabadult az árvíz veszélye alól s módot adott a belsőségek kiterjesztésére. Azokban a községekben, melyeket közigazgatásilag is könnyebben kezeltek és a birtokviszonyok is megengedték, ez az új állapot sokat jelentett a zsúfoltság megakasztására és a falu lakosságának kényelmesebb elosztására. Némely község belsőségeinek határa a szabályozás után alig változott, de ezek befelé annál jobban tömörültek. *Vajdácskának* belső-ségi határa, külső alakja és nagysága jóformán semmi változást nem mutat, de egy-egy telken 9–10 család szorong az egyvégtében épített házak soraiban (27. ábra).

Legnagyobb kiterjedési változást mutatnak 1867 utáni időben *Cigánd* és *Tiszakarád* belsőségei (l. 8. tábla és 15. ábra), melyek csak-

nem kétszeresére növekedtek azóta. Ennek okát talán a fő természetes közlekedési vonalnak közellétében is kereshetjük, mert a Tiszán leszállított építőanyaghoz, a fához mindkét hely könnyen hozzájuthat.

Lassanként *Ricse* is lehúzódik a homokról a régi sík ártérre s ma már a községnek belsősegei kiterjeszkednek a *Csöbökös*-dülőig, ami már jómessze van a homokszigettől, melyen a falu épült. *Ricse* fejlődésére van egyébként közgazgatásilag is legtöbb alkalom, mert új vásártere és szolgabírósága sokat lendített máris eddigi fejlődésén. A többi község újabb alakulására utaltunk helyenként fennebb is, itt mindössze *Viss*, *Kenézlő* és *Zalkod* térképeinek újtelepülésű részeire mutatunk vissza, melyek ugyancsak a belvíz-rendező munkálatoknak tulajdoníthatók. Ezekkel szemben az a község, amelyik ősfoglalkozását megtartotta, mint Sára, semmit sem változott. Mai alakja, telkeinek száma és kiterjedése ugyanaz, mint 1867-ben vagy azelőtt volt.

A községi határok települése a mezőgazdasággal kapcsolatban.

A bodrogi községek határának legrégebb időtől fogva művelés alatt álló részei a vizek által el nem öntött homokok, melyek még a belsősegen kívül fennmaradtak. A kenyérvetésre későn rátérő halász-pákász népnek ezek a földek elsősorban *kenyérpótló kukorica-termelésre*, másodsorban a haledelek huzamosabb ideig való fogyasztásához szükséges kertinövények termesztésére váltak szükségessé. Részben ez az oka annak a *kerti gazdálkodásnak*, ami a Bodrogköz sok községében virágzott, melyre a talajviszonyok is kedvezőek voltak, amellet a vizek kiöntései is elősegítették. A kerti növények között különösen a *káposzta* volt fontos, melyet maguk a csik mellé fogyasztottak, de némely helyen eladásra is került. Híres volt a cigándi káposzta, mint vásári árú. A kertinövények termesztése mellett elsősorban a ruházathoz szükséges *kendertermesztés* is igen fontos volt. Feltűnő, hogy minden községben a belsőséghez legközelebb eső földek a *kenderföldek*. Ennek okát nemcsak az elsődleges szükségszerűségben találtuk; hanem abban is, hogy a kenderfölddel az asszony nép bajlódik s hogy házidolgát is végzendő, hamar hazamehessen, ősi időktől fogva a falu mellett hasították ki a kenderföldet. A férfinép csak a felszántást végzi, aminek kierőszakolása is sok házi perlekedés oka. A homokokon felül maradó tért részben kaszálónak, részben legelőnek használták, melyek terjedelmesekek lévén, rajtuk nagy állattenyésztés fejlődött. Ennek pedig a trágyázás által igen üdvös hatása volt a földművelésre. A csekély szántott tér is nagy jólétet biztosított a Bodrogköz népének.

A Tisza szabályozása előtt, általában 1846 előtt ősalapot volt a legtöbb helyen. Ugyanabban a művelési állapotban találjuk a földeket, mint voltak az első település idején, mert a természet csak egy bizonyos művelési ágat engedett. Annyira helyhez kötött volt a termelés, hogy a dülőket is a termesztermények után nevezték. *Búzaföldek*.

Kenderföldek, Káposztásföldek, Kölesszer (Lelesz, Luka), Nagy tengeriföldek (Szomotor), Paszujhomok (Lelesz), Ugorkás (Lelesz), Répaföldek (Lelesz), Lencsészser (Nagyrozvagy), Dinnyéshomok (Nagyrozvagy), Kásarét, Répasor (Agárd), Kásahomok, Szőlőhomok a régi termelés emlékét őrzik.

A szántóföldnek használt homokokon a hármasyomású ugarrendszer volt szokásban. A községi közös dülökön belül elosztott földdarabok szabálytalanok és egyenlőtlenek voltak, ennekfolytán évenként nyilvetéses sorsolással történt a használatra való szétosztás. Ebből a szokásból maradtak meg az ú. n. *Nyilasok*. Pl. Cigándi határban Gorzó melletti Nyilasok. Ásott ér megetti Nyilas stb. (L. Tagányi A földközösség története. Gazd. Tört. Szemle, 1894. I. évf.)

Amint a vizek és lápok kijelölték a belsőségek települését, akképen a nagy lápok, nádasok és cseretek határt szabtak a szántóföldeknek. Némely lápi községnek alig volt szántóföldje, sőt Karádról úgy emlékeznek meg régi leírók, hogy semmi szántóföldje nem volt. A legrégebbi megbízható statisztikai adatot az 1856-i kataszteri összeírásokban találjuk (Croquis über die Ried und Culturenweise Vermessung der Gemeinde X. 1856), melyek igen jó szolgálatot tesznek a mezőgazdasági változások megítélésében. Minthogy ezen idő után áll be a rohamos változás, a régebbi és kevésbé is megbízható adatok szükségtelenek a nagyobb gazdasági változások szempontjából.

Ezeknek segítségével állítottam össze az alábbi összehasonlító táblázatot, mely tanulságosan mutatja, hogy a Tisza szabályozása községenként mekkora területet hódított meg a földművelésnek. Karád lakói 1863-tól kezdve fogtak hozzá nagyobb szorgalommal a földműveléshez, s ettől kezdve rohamosan fejlődött a községnek úgy mezőgazdasági kultúrája, valamint belsőségeinek határa. Szántóföldje 7040 katasztrális holdra növekedett az 1856-i 753 holddal szemben, amiben a földesúr földjei túlnyomó nagyok, ezzel szemben 8598 holdra menő nádas és lápjája teljesen elenyészett a nagy tavakkal együtt (*Alsó-tó, Szent István palástja és Detka-tó*). Lukának ugyancsak tízszeresére növekedett szántóföldterülete s a többi községnek is ma már átlag négy-ötszörösen nagyobb, mint a Tisza-szabályozás előtt volt. (Lásd a 88. oldalon lévő táblázatot.)

A szabályozás után előálló határrendezések jelentékeny változást hoztak létre a földbirtokfelosztásokban és a régi természeti határoktól megszabott állapotokat mesterségesen megváltoztatták. Nagy vonásokban ugyan még lehet a régi állapotnak nyomát látni a dülök külső alakjában, melyek a vizekhez idomultak éppen úgy, mint a belsőségek.

A változások így természetesen ott a legnagyobbak, ahol legbonyolultabb volt a vízhálózat s legkevésbé észrevehetők a kiemelkedőbb határu községekben. Így pl. a magasabb fekvésű és kevesebb víztől körülövezett határu *Láca* földjei szabályos mesterkélt beosztásúak, több mezei út szeli át a határt s ezek között inkább geometrikus szabályossággal hasították ki a dülök. A szántóföldek sem szóródtak annyira szét, mint az apró tavaktól és erektől körülvetett homokokkal bíró községi határokbán. A rendezések előtt a tavak, lápok is fel voltak

osztva az úrbéresek között, a legelő közös volt s így a lecsapolás után ezekben nagy művelhető területekhez jutottak. A régebben földművelésileg hasznavehetetlen földek közé sorolt határrészek szabályozás után

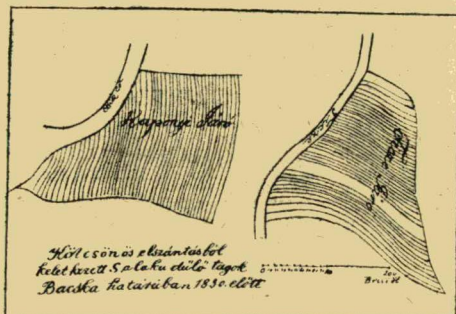
Község neve	Szántó-föld	Kert	Szőlő	Rét és kaszáló	Legelő	Erdő	Nádus (tő, ér és lúp)	Hasznavehetően föld	Összes terület kat. holdakb.	Éveszám, melyből az adat származik
Karád	753	41	—	956	1000	388	8598	759	12495	1858
	7040	52	—	551	2213	632	101	1055	11644	1925
Karcsa	1004	1250			251	211	350	4580	7646	1853
	5048	443			1360	326	15	409	7638	1925
Karos	327	—	—	152	702	66	—	827	2077	1852
	1823	15	23	160	175	—	—	114	2311	1925
Kisrosvág	225	—	—	362	1316	—	68	—	1464	1865
	1006	33	7	253	106	—	—	—	1459	1925
Láca	736	—	—	1343	198	447	451	—	3266	1843
	2107	53	24	591	306	402	169	—	3656	1925
Leányvár	260	—	—	290	133	1626	23	1232	3564	1867
	1925	36	5	39	335	1195	2	474	3014	1925
Luka	397	—	—	1097	1536	—	360	786	4176	1852
	3586	36	12	329	594	—	13	120	4690	1925
Nagyrosvág	1149	—	—	741	270	45	157	2349	4810	1875
	2762	59	—	792	962	—	72	242	4819	1925
Pácin	679	—	—	951	1195	190	435	2820	6270	1852
	4014	79	—	592	885	201	5	272	6048	1925
Riese	434	—	—	567	816	1149	20	1467	4453	1868
	2603	72	8	315	744	246	—	369	4357	1925
Semjén	408	—	—	226	4	—	112	692	1442	1852
	743	3	19	232	329	—	—	58	1385	1925
Vajdácska	718	—	—	354	432	—	30	1233	2768	1867
	2072	31	16	264	778	35	—	214	3414	1925
Viss	1228	⁴⁸ belső	—	1281	105	—	—	11	2618	1867
	1749	15	24	205	153	41	—	—	2187	1925

NB. Az adatok a sátoraljaujhelyi pénzügyigazgatósági irattár-ból valók Viss kivételével, melynek adata a község feljegyzése.

legjobb termőföldre lettek, melyhez ha nem is adnak hozzá erős munkát, bőségesen terem. Egyes újabbkeletű szántóföldek ennek következtében utánozzák a régi tavak alakját, ami a községi belsőségeknek mintegy negatívja.

Amíg a földesurakkal történt megegyezés nem hozott újabb rendet a birtokeloszlásokban, a jobbágyok bemondásai szerint a birtokukban volt mennyiség után történtek a kihasítások. A szántóföldeket megállapodás után minőség szerint 1100—1200—1600 □-öles darabokban osztották, a réteket embervágó szerint egy embervágóra I. osztályú földön 800 □-ölet, II. osztályú földön 900 □-ölet, III. osztályú földön 1000 □-ölet számítva. A gazos helyeket *véka* számra mérték, *vékáját* 275 □-ölettel számítva.

Az egyezmények szerint új felmérések történtek s az úrbéri szabályozás megszüntette azt az ősi állapotot, mely még az első megtelepedés idejétől fogva fennállott, részben természeti okok, részben a gazdaságkodás erős konzervatívsága folytán. A dülők eredeti tagjai úgy változtak, amint azokat a szokásos művelés hosszú időn át kialakította. A szomszédok kölcsönösen elszántották egymás földjeit s ezáltal, ha rendbeszedések híján nem bolygatták a kérdést, rendkívül szabálytalanul kigyózó, néha S alakú földcsíkok formálódtak, amelyeket régi rendezés előtti térképeken láthatunk. *Bacska Tabula Dominalis Görbék melletti Ticejáró dülő.* (24. ábra.)

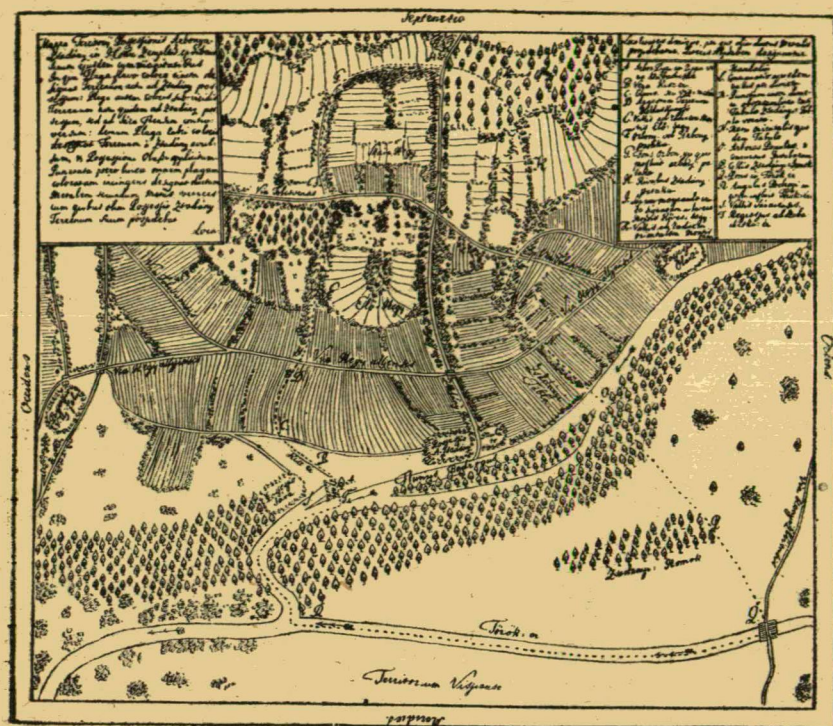
24. ábra. Bacska dülői.

Mindezeket a szabálytalanságokat az újabb „úrbéri rendezés” eltüntette, kiegyenesítván a földek határvonalát.

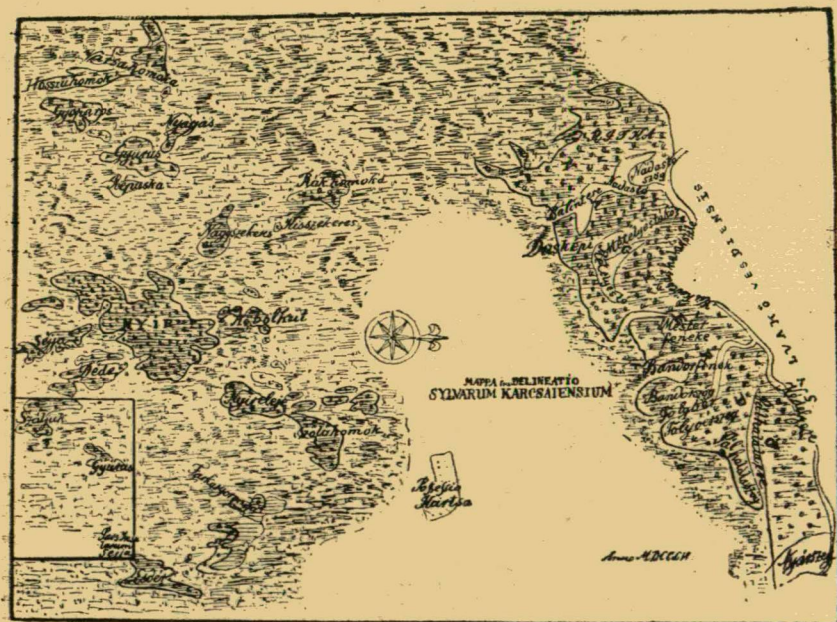
A szántóföldek kialakulásában részük volt helyenkint az erdőirtásoknak is, melyeket eleinte legelőnek használtak, később a „*csöbököket*” kiszedve felszántották. Ilyen helyek az *Irtványok*, néhol *Ortványok* (Kaponyai Ortvány Rétek), *Csonkás rétek* és *Lázok* (*Agárdon Lázna*, *Ricsén Kis Láz*, *Nagy Láz*, *Bába Láz*), melyek még talán az ősi szláv telepések irtásainak helyei. Ma *Sárospatakon*, *Sárában* és a *Bodrog mentén* általában a szőlők alatti gyümölcsösöket nevezik *lázás helynek*.

Legnagyobb erdőirtások voltak a *Szigetközön*, *Sárával* szemben, ahol még, mint a mellékelt 1790-i térkép mutatja, nagy erdők húzódtak a *Bodrog mentén*. (25. ábra.) Alig találjuk nyomát azoknak az erdőknek, melyeket a *karcrai* régi erdőtérképen mutatunk be. (26. ábra.)

A művelt földterületek összefüggőbb darabjait helyenkint a folyóvizek és tavak, illetőleg a folyóból visszamaradó haloványok

25. ábra. A sárai erdők térképe. 1790.

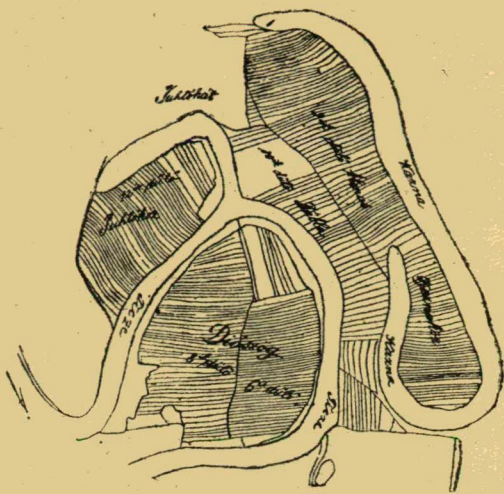

26. ábra. A kercsai erdők térképe. 1756.

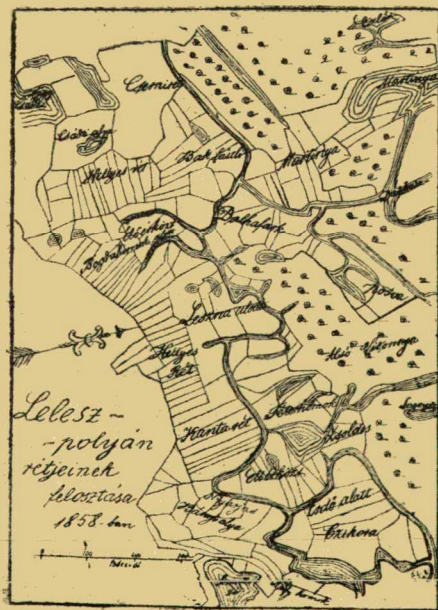
jelölték ki természetyszerűleg és így a dülő nevét rendszerint az ősi elnevezésű ér, folyókanyarulat vagy halovány után kapta. Leleszpolyán 1858-i térképén mutatkozik legszebben *Martinya-tó* mellett *Martinya-hát*, *Hajó-ér* mellett *Hajóér-hát*, *Szúnyogtó* mellett *Szúnyogtó-hátat* találjuk. Ebből ragadtuk ki a *Kazna-tava* haloványát (már 1211–14. keletű királyi adománylevél említi [Akk. III. 235. o.]), mely átöleli az *Almás* meg a *Kazna-köz*nek hozzá idomult dülőit. (27. ábra.)

Ugyanígy jól körülhatárolta a *Tice* és *Juhtófarka* *Kárszöget*, maga a *Tice* a *Diószöget*. (27. ábra.) Nagy átalakuláson ment át a réteknek beosztása is a vizek eltűnése után, mikor jórészt szántófölddé alakultak át. Mint rétek még a természeti körülményektől, főként erektől és tavaktól határolt részekből állottak. Így Leleszpolyánnak két dülőjét, az „*Erdőre járó rétek*” és „*Földekre járó rétek*”-et megfigyelve láthatjuk, hogy az 1858-i állapotban szabálytalan négyszögű darabokból állanak, melyeket erők vesznek körül vagy erdőirtások helyén találhatók. Később a tagos úrbéri szabályozás által 1864-ben megszüntették a réteknek természetszabta beosztását és szabályos, keskeny téglalap alakú csíkokba vágták, miáltal a régi erőknek és tavaknak nyoma veszett. Ezért a régi 1858-as állapotnak megörögzítése hidrográfiailag is becses adat.

Sajnos, a földterületek változásaira végleges áttekintést nem nyújthatunk, mert egyrészt a vizsgálati anyag csekélyisége

27. ábra. Haloványokhoz és szögekhez idomuló dülők Leleszpolyán határában. 1858.

28. ábra.

29. ábra. Leleszpolyán rétjeinek felosztása. 1864. (Összehasonlítva az 1858-i térképpel (28. á.) látjuk, hogy az eredeti (ősi), természetszabta rétfelosztás miként változott a későbbi birtokrendezés során.)

nem engedi ezt, másrészt hely sem volna arra, hogy ezen általános keretek közé beillesszük.

Kíváncsian volna elsősorban a birtokviszonyok összehasonlító vizsgálatain alapuló térkép szerkesztése, mely feltüntetné községenként a nagybirtokok, kisbirtokok és jobbágytelkek arányát, ezen belül külön jelezve a földek művelési ágát. Ezzel gazdasági fejlődési térképeket szerkeszthetnénk, ami igen tanulságos volna a jövő szempontjából is. Különösen, ha párhuzamosan a munkaerők és gazdasági eszközök elosztását is feltüntetnénk rajta. Ezt későbbi feladatul tűzzük ki, amiről alkalomadtán beszámolunk.

A szántóföldeknek árvízről való megmentése a hivatalos mentesítés előtt nagy gondot okozott a lápi községek lakóinak s nagyban hozzájárult ahhoz a közös összetartás érzéséhez, mely úgy a közös termelésben, mint a települések

szorosságában is megnyilvánult. Ha számba vesszük, hogy a Bodrogköznek 171.800 kat. holdnyi területéből 155.484 hold az ármentesített terület, akkor látjuk csak, milyen hatalmas tért öntöttek el a megújuló, évenként háromszor is jelentkező árvizek.

A lápi községek a maguk határát nagyobb veszély esetén közös munkával védték, az árvíz behúzóásával fokozatosan töltötték fel a határt, hogy a termést megmentse. Ma 155 km hosszú töltés védi a Bodrogkört a Tisza, Latorca és Bodrog kiöntései ellen.

Ősfoglalkozások a lápi községekben.

A bodrogközi községek, mint a fennebbiekből láthattuk, természettől adott zárt településű falvak. Elszórtságban nem élhetett a külső körülményeknél fogva szorosan egymásra utalt lápi nép. A halászat, tojásgyűjtés, csikászat, madarászat és a többi gyűjtő-

munka bizonyos közösséget kívánt. Itt is voltak halászcsoportok, mint másutt a bokr, felekezet, amit Herman Ottó a mansiókkal hozott összefüggésbe, ámbár a halász mansiók, úgy hisszük, nem annyira halászok csoportját, mint inkább egy halász házanépet jelenthettek. A gyalmásathoz 6–8 embernek kellett összeállnia, akik együtt vetettek tanyát. A rozvágyi Pallagcsa-tavon Szirmay¹³ szerint 360 hálövető tanyát számláltak a lakosok, akik télen meglékelvén a jeget, 80 öles gyalommal halásznak. Utóbbi időben a Pallagcsa területén annyira csökkent, hogy ma csak 20 tanyára emlékeznek, ami meg mindig szép szám. Ez a közös halászati művelet még közelebb hozza egymáshoz a láp emberéit. Az 5–6 öles hálók kötéséhez is, amilyeneket még utóbb használtak, sok munka kellett, amit közösen végeztek. Kispatakon üzték nagyban a hálókötést, ahonnan még az ország különböző részeibe is szállították a pataki hálót. Majdnem minden házban volt egy gyalomkötő oszlop, ami a mestergerenda alá volt támasztva s ezen kötötték a hálót közös erővel. Mikor azután jött az árvíz s belecsapott a tavakba, hozta a sok potykát, csukát, keszeget, tathalat és kárászt, közös erővel feküdtek neki a gyalmászatnak s a vizekben derékig gázolva húzták az 5–6 öles hálókat. A lapsolót vagy kétközhálót is használták, melyet két csolnokról húztak össze, de az ősi halászati mód a gyalmászat volt.

Hálövető tanyáknak, ahol a gyalmot rendszerint kivetették, helyeit és neveit csak *Vissen* sikerült eddig kinyomoznunk. Itt általában az ú. n. fenekek és szugok voltak a tanya-vetéshelyei. A *Szakácsi fenek*, *Rektor-szug*, *Pap-szug*, *Bodnár-szug*, *Baktainé-szug*, *Kaitka-szug* (két domb közé szorult víznyelv), *Kunyhós*, *Kárászos*, *Délő*, *Ördögtanya*, *Nagykutyor* és *Kiskutyor* a *Török-éren*, *Herice-tőke*, *Kistőke* és *Nagycsúszó* voltak a tanyavetés fő helyei. Érdekes halászat volt az ereken. Az ereket berekesztették vesszőlészkával, a rekeszték felső oldalára tették a csolnakot és ebbe a víz ellen úszó halat beengratták, ami így a csolnakban fogva maradt. Nagy volt a halászok összetartása. A visi régi pesitfalú templomot halból és dinynyéből építették, amit közösen adtak össze. Ennek emlékére a régi templom falára halat rajzoltak.

A lápi községek régi pecsétjei is jellemzők a Bodroghköz vízi életére. Kisrozvágy pecsétjében a csolnakázó ember van, Semjénében nádkéve, Vajdáében gólyaszerű vízimadár, Luka pecsétjében halat láthatunk, Örös 1804-ből való pecsétjén szigony és lápmetsző van.

Legegyszerűbb halászati mód volt a lápon a *kosárral* való merés. Ha sok volt a hal a *sekély vizekben*, télen *véket* vágtak s ilyenkor, mint mondták, megbolondult a hal és lehóra ment vagy levegőkapásra a vékhez tömörült. Így könnyű volt kosárral kimeregetni a *vékből* a sok halat. Legelterjedtebb volt a sekély vizű tavakban a *tapogató* használata. Annýira ismerték már a haljárását, hogy mikor a *zsidó* halért ment, azt nézte a halász, hogy melyik csukára tegye a tapogatót. Leányváron 150 tapogató is volt egy tóban. A *potykát* ezekben a sekély vizekben *szigonnyal* fogták.

¹³ Szirmay: Notitia etc.

Télen az *éjjeli* halászat is szokásban volt. Véket vágtak a jégen s mikor léhóra jött a hal, tüzet raktak és úgy kapkodták ki nádvágó sarlóval a vékhez gyűlt halakat.

Legközönségesebb hal volt a kárász és csik. Sok községi dülő őriz még azoknak a helyeknek nevét, melyeken a kárász- és csikfogó helyek voltak. Vajdácskán a Csikország nyilván a csik nagy tömegére utal. Annyi volt a csik, hogy nem tudták megeenni s ekkor elvermelték a lápban, hogy alkalomadtán Ungvárra szállíthassák. Kisrozvályon *Csikosér* (Lukán a Csígere talán Csikere?), Leányváron *Kis- és Nagy-kárászos-tó*, Visen *Kárászos*. A többi halféle leginkább az ereken jutott fel vagy a kiöntések útján. Mikor az árvíz visszahúzódott, annyi volt a hal, hogy még a disznót is halon tartották. A sok szárazra került hal, melyek közt akadt sok boing, kecsge, csuka, tathal, dévérkeszeg, compó. Mikor a vizek elhúzódtak, a madarak is megsokasodtak. Rárepült a halakra a sok gödény (neve dülőkben részint mint *Gödénytava*, pl. Cigándon, vagy régi elnevezésben mint *Batáknya* (Semjénben, Lelesz, Pogánban szerepel), *szárcsa* holló; a gémeek falkástul jártak s daru is volt temérdek. (Lukán a *Daruláp* s a béli *Kis- és Nagydarvas-tavak* őrzik emlékét.)

A községekben voltak pusztán halászatból élő családok, mester-halászok, akik külön települtek, de valamennyi gazda űzte a halászatot az állattenyésztés és csak harmadrendű csekély földművelés mellett. Vajdácskának egyik részén, a *Tóháton* csupán halászcsaládok laktak (6. ábra) az egymás mellé sorakozó apró házakban. Fedor, Szilágyi, Miklódi, Pásztor, Hubicsák és Mitru az ősi halásznemzetségek. (Lukán a Csuka-had.)

A vadászat sem volt magános cserkészlet a lápban, hanem közösen történt. Nyomozó vadászatnak mondhatnánk ezt (a székely vadász *szakasztás*nak nevezi), amelyhez többen összeállva a vad nyomán haladva, kutya segítségével addig mentek, míg meg nem foghatták a vadat. A partok oldalában vadásztak vidrára, de volt sok farkas, róka, nyest, melyeket téli nyomon haladva fogtak kutyával. A tűzok-vadászat úgy történt, hogy télen ólmos esőben a beálló fagytól elgémberedett 20–30 darabból álló madárfalkát behajtották a tanyákra. A daru és kócsag is becses vad volt. A legények darutollat viseltek, amit a kalapon oldalt, kissé előre tűztek fel. A kócsagok közt megkülönböztették a lovaskócsagot, melynek hosszabb tolla volt és a gyalogkócsagot, vagyis rövidebb tollú fajtát. A kacsát kutyával vadászták.

A zárt településsel kapcsolatban az állattenyésztés is meglehetősen helyhez kötött volt. Voltak ugyan kiterjedtebb legelők, de ezeket a vizek nagyon elzárták, s így a jószág nem vándorolhatott messze. A jószág ugyan rideg volt, mert még a pásztornak sem kellett őrznie. Megőrizték a vizek. Ha kivetették a lápra, el nem mozdult addig, míg le nem legelte. Mikor aztán lelegelte az egyik lápot, átúszott a másikra. Ugyancsak nehéz feladat volt a félig elvadult ridegmarha befogása. Harapott, rugott, nem lehetett vele könnyen bánni, mint a mai szelid, emberhez szokott állattal. A bozótos füves helyeken szépen

fejlődött a tiszta magyar fajtából álló marhaállomány, mely alapja volt a későbbi szép marhatenyészetnek, mely mindjobban fejlődött a rétek szaporodásával. A magyar marha és borzderes voltak a tenyésztett fajták, a tarka marha még ma sem uralkodó a Bodroghözön.

Jó legelőre talált a ridegmarha a *járólápokon*. Ilyenek különösen a nagyobb tavak szélén keletkeztek s hogy nemcsak költői fantázia vagy népi képzelet szüleményei, bizonyítja *Karádnak* úrbéri szabályozás előtti térképe, melyen a Szentistvánpalástja tavának délkeleti oldalán nagy járóláp van berajzolva. Annyira fontosak voltak ezek a járólápok legeltetés szempontjából, hogy pl. *Cigándon*, hol a mai vasúti állomás közelében volt járóláp, külön *lápi bírók* ítéltek meg, hogy hány marhát bír el a járóláp és csak a megbecsült számban bocsájtották rá a jószágot. *Luka* egyik tavában volt olyan járóláp, amelyik 100 marhát is elbírt.

Az úszólápoknak későbbi sorsára jellemző adatunk van a törvényszéki tanuvallomásokból. A ricei nádlásokat illető, 1859 márciusában kelt peres iratokban olvassuk, hogy „a határban volt a községnek egy *Perecz* nevezetű *lápja*, melyet a lakosok elkülönözve s nem is egyforma darabokban bírtak s azt kaszálás által használták, sőt nagy árvizek alkalmával *könnyebb marháikat* legeltették is. Az első nagy szárazság alkalmával ezen láp 1836 vagy 1837-ben a szárazság miatt *földhöz ragadván*, valamely gondatlan pásztor által meggyújtván, nagyobb része *leégett s nádassá változott*, a megmaradt lápokot, mint kaszáló-réteket mai napig is bírják és használják“.

A jószág egyik lápról a másikra vándorolt. Mikor az „egyikről lepuccant“ ment a „másikra“. Csak akkor fogták be, mikor igába kellett fogni vagy eladásra szánták. Egyébként állandóan úszóba ment a jószág s az igábefogásra sem került sor, mert egyrészt kevés volt a szántóföld, másrészt fejlett marha is volt bőven.

Igy csak 5–6 éves korában került a marha igába s a bornyú addig szopott, míg az anyja el nem rúgta.

Kissé szabadabb volt a jószág élete ott, ahol nagyobb legelőtersegeket hagytak a vizek, pl. a szigetközi Visen, itt a Török-értől a Csenkedülögig szabadon legelt a künnháló gulya.

Helyenként igen szeszélyes volt a jószág élete. Lukán a téli árvizek annyira akadályozták a legeltetést, hogy tavaszkor már nádhegyen tartották a marhát. Annyira megszorultak, hogy még vasárnap is szedte a falu apraja-nagyja a nádhegyet. A sok víz miatt kaszáló sem volt; ha pedig elapadtak a vizek, olyan volt a fű, mintha megégett volna. A libának és disznónak is csónakon hordtak enni a *Bármosra*, hol ezek künnrekedtek.

Más helyütt, pl. Sárospatakon olyan bőven termett a fű, hogy 1863-ban az alföldi nagy szárazság alkalmával még Szentesről is hoztak fel marhákat felében való legeltetésre.

Tiszakarádon ugyancsak alkalmas legelőhelyek szabadultak fel „a posványok és nádasok környékén kiszáradt tetemes kiterjedésű füves téreken“, amint gróf Falckenheim Gyula sérelmes panaszában olvassuk. Ennek folytán „a karádi lakosok nagyszámú idegen

marhákat fogadtak, maguk részére annyit kaszáltak, amennyi tet-szett és az előljáróság a földesúr beleegyezése nélkül több száz holdra ütő tért a szomszéd helységnek haszonbérbe adott ki." *Karádnak* már 1696-iki összeírásokból következtetve is szép marhaállománya lehetett, mert a többi községekhez képest, hol 1—2 igásmarhát írtak össze, Sarkóczy és Konez karádi lakosoknak 11—11 igásbarmát (Pecora jugalia) mutatja ki a conscriptor. A lápi legelőkön így szép marhaállomány fejlődött. Egy-egy nagygazdának volt 40 marhája is, kisebb gazdáknak 6—10. A *Leányvári* 1832-i összeírás szerint, mely gróf Majláth Antalnak a községgel létrejött legelőről való egyezsége mellett található:

Fodor Mihálynak	8 drb.		Athozat	49 drb.
Iski Györgynek	6 „	Iski Jánosnak	12 „
Iski Jánosnak	6 „	Barati Fereneknek	13 „
Kántor Istvánnak	2 „	Kis Györgynek	2 „
Vaszik Mihálynak	5 „	Kis Jánosnak	2 „
Iski Istvánnak	3 „	Barati Andrásnak	3 „
Iski Mihálynak	4 „	Barati Mihálynak	6 „
Baróti Jánosnak	3 „	Barati Györgynek	3 „
Szabó Jánosnak	9 „	Námoszi Jánosnak	5 „
Szabó Istvánnak	3 „	Kis Dámoczi Istvánnak	5 „	
Átvitel 49 drb.			Összesen: 100 drb.		

marhájuk volt, holott ma alig tarthatnak 1—2 marhát, annyira megszorult a falu legelő dolgában.

Ahol gyeplegélők nem voltak, ott az ugarföldeket használták legelőül, melyek csak igen kis állományt tarthattak el. Emiatt pl. Pálföldének igen kis marhaállománya volt. Ma még szépen kifejtett marhatenyésztést találunk Nagyrozvány határában, ahol kiterjedt marhalegélők vannak a Szomón és Sutin, nagyobb juhlegelőt az Epreslápon. Itt még az ősi állatállomány némi maradványát őrzik. A szomói nagyobb gulya a falué, a suti legelőn levő Szabó Sándor rozvágyi gazdáé. A gulya csak kemény télen kerül a faluba, egyébként kinnháló. A lápi bogársággal és szunyogtömegekkel szemben való védekezés, a „*legyezés*“ érdekes képet ad a tájnak. Erre a célra tőzegből halmokat raknak a marhaállás körül és azt alul meggyújtják, majd rádobnak néhány nedves tőzegdarabot s erre nagy füst keletkezik, amelyet körülvesznek a marhák. Gyakran megesik, hogy a tőzegtűst megszűnik, amin a lápi marha úgy segít, hogy szarvával felpiszkálja s ezzel újraéleszti a tüzet.

A lápi községek népessége.

A lápi községek természeti bezártsága legfeltűnőbbben nyilvánul a lakosság nagy elkülönültségében. Az összeházasodás szomszédos községek között sem volt; még a szorosan egymás mellett épült Kis- és Nagycigánd-beliek sem házasodtak össze. Ennek következtében

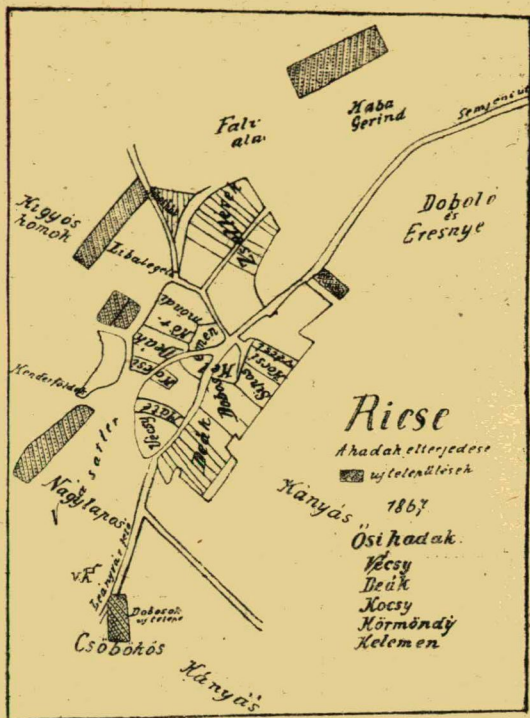
a lápi községek őslakói csak néhány családból tevődtek össze, melyek mai napig is tisztán megmaradtak azon a helyen, ahol a törzslakosság települt. Néhány községben pontosan megállapíthattuk az őstelepülőkől származókat, kik közös nevet viselnek, együttvéve *hadaknak* nevezik. Legjobban sikerült a hadak összeállítása *Ricsén* és *Semjénben*, melyeknek lakói kiváló anthropológiai anyagot adnának, míg el nem keverednek. Mindkét községnek 6–7 hadhoz tartozik 2000–3000 lakója, kik valamennyien színmagyarok. A hadak közül az 1906-i dicalis összeírások alapján a *Kelemen-, Diák-, Iski-, Kocsi-, Vécsi- és Körmőndi* hadak a legrégibbek (30. ábra).

Semjénben a mai családnevek közül már 1696-ban szereplő nevek: *Veres, Sipos* és *Illés*. *Karádon Kántor, Bata, Fábián* és *Tompa* a legősibb hadak. *Kiscigándon Fülöp-, Balla-, Timár-, Oláh-, Bodnár- és Totth-*hadak; *Nagycigándon György-, Vastagh-, Fodor- és Oláh-*hadak szerepelnek már 1696-ban. Hogy a lakosság őstelepülőit a későbbi beköltözöttektől megkülönböztethessük, összeállítottam *Ricse* községnek birtokos-változásait feltüntető táblázatot, mellékelve a hadak községbeli elterjedésének térképét (lásd a 98–99-ik oldalon).

A telkek öröklődése folytán megtörténik, hogy az egész had közös elhatározással válik meg ősi lakóhelyétől és osztozkodás után más helyre települ. Így hagyta ott *Ricsén* a *Dobos-*had ősi helyét és ma a *Csöbökös* táján kihalított új telepen foglal helyet.

Hogy az egy hadhoz tartozókat megkülönböztethessék a *Máté-*hadban: *Ragyás, Dücsös, Bunda, Dilino* mellékneveket adták; *Kelemen-*hadban *Soróf, Kufari, Pondro*, *Kocsi-*hadban *Kis, Csöbök, Iski-*hadban *Dinnyehaj, Tökmag* az elterjedt csúfnevek. *Ricse* lakóinak száma a legutolsó népszámláláskor 2016 volt, ma már 3000-re becsülhető s ezek nagyrésze a fenti *hadakhoz* tartozik.

Hasonlóan körülhatárolhatók a hadak *Semjénben* is, hol van 1–2 *Ricsével* közös nevű had, de a legtöbb eltérő a *ricsiektől*. Ősi

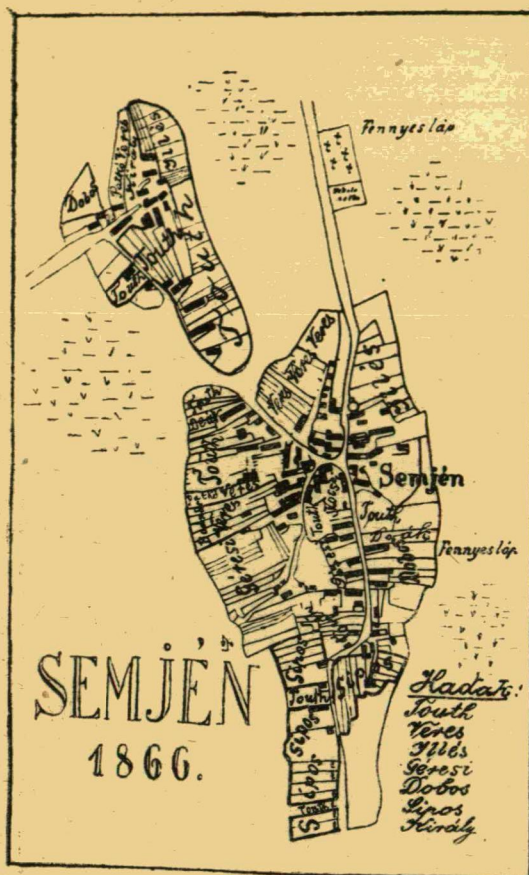
30. ábra.

Riese

1696.	1774.	1836.	1859.	Ház- szám
	1. Kocsy Mihály	Vécsy Samu Kocsy Andr.	Vécsy Samu Kocsy Imre	52. 57.
Joannes Isky	2. Iski András	Iski Samu Iski András	Iski Samu Iski Istvánné	58. 115.
	3. Dobos Ferenc	Deák István	Dobos András Dobos Istvánné Dobos Józsefné Deák József Kusztondy Mih.	62. 63. 64.
	4. Sipos György	id. Sipos Ján. ifj. Sipos Ján.	Sipos János Sipos András Sipos István	61. 60. 116.
Joannes Kocsi	5. Kocsy János	Kocsy János Kocsy Mih.	Kocsy József Kocsy János Deák József Kocsy István Kocsy József	65. 67.
Joannes Diák	6. Deák Mihály	Deák Péter Deák György	Deák Péter Szabó István Földházy Andr.	68. 69. 70.
	7. ifj. Deák János	Deák József	Deák József Deák Mihály	71.
	8. Deák György	Deák Ferenc Deák András Deák János	Deák József Deák János Deák J. Katona Deák István	72. 72. 73.
	9. id. Deák János	Deák András	Deák György Deák András Deák János Deák István	82. 83.
	10. Máté Ferenc	Máté Ferenc Máté Mihály	Máté Mihály Máté András Máté Pál Máté János	96. 97. 2.
	11. Deák Márton	Deák István	Riese község Deák János Deák András Deák István	3. 4. 98. 99.
	12. ifj. Deák András	Deák András Deák Mihály	Deák István Deák József Deák Mihályné	8. 9.
	13. Kocsy András	Kocsy József Kocsy János Kocsy József	Kocsy István Kocsy András Kocsy Jánosné Kocsy János Kocsy István Kocsy József	5. 6.
	14. Lőrincz Mihály	Lőrincz Istv.	Kelemen András Gaál Miklós Lőrinc Péter Lőrinc István Jesztreby János Ifj. Lőrinc Istv.	14. 15. 16. 17. 18. 19.

Riese

1696.	1774.	1836.	1859.	Ház- szám
Stephanus Kelemen	15. Kelemen István	Kelemen Józs.	Kis Kelemen J. Kis Kel. István Király János	20. 51.
	16. Kelemen György	Kelemen András Kelem. József	K. András } 2 K. Pál } 8 K. István } K. István } 2 K. Samu } 8 K. János }	10. 87. 11. 104.
	17. Kelemen Mihály	Kelem. János Kelem. István	Nagy Kel. János Kelemen Péter Kelemen József Gödri K. József Gödri Kel. Istv.	22. 21. 23.
Stephanus Körmöndi	18. Körmendi István	ifj. Körm. Ján. id. Körm. Ján. Körm. Tamás	Körmendi István Körmendi Józs. Körmendi Andr. Körmendi Tam. Körmendi Ján. Körmendi Józs.	24. 25. 106.
	19. Körmendi János	Körm. János	Közép Körm. Ján. Körmendi Pál Körmendi Istv.	27. 26.
Joannes Vécsi	20. Vécsy János	Vécsy Andr. Vécsy József Vécsy Imre	Vécsy Deák Istv. Vécsy István Vécsy Samu Kelemen István Kelemen József Kelemen János	28. 29. 107. 30. 108.
	21. Vécsy András	Vécsy Andr. Vécsy István	Vécsy Deák Józs. Vécsy András Vécsy Kis János	47. 48. 49.
Ezen kívül telkes gazdák:				
Joannes Kiiss	Körmendy János Körmendy Sámuelné			54.
Judex Stephanus Testös	Isky József, István és János			74.
	Kocsy András Barati Kocsy János			75.
Recta Andreas Somossy	Alsó Vécsy István Deák Kis I. Isky Pál			81. 7. 31.

31. ábra.

kintetében. Láttuk már fennebb, hogy ez a kis halászközség milyen híven ragaszkodott ősfoglalkozásához a mai napig. Ennek következményét a lakosság fejlődésében és szaporodásában is kifejezve látjuk. Ugyanis míg az ősfoglalkozásból kiemelkedett községek telkei és házai nagy szaporodást mutattak a lakossággal együtt (példa volt rá Cigánd, Karád, Ricse stb.), azalatt Sára 1696-ban összeadott 20 családja ma sem szaporodott, mindössze a nevek változtak.

A lápi községek építkezése.

Az építés legősibb anyaga Bodroghközi községeinkben a vessző és sár. Az állandó kiöntések és árvizek megkövetelték, hogy jó mélyre beásott oszlopok közeit olyan anyag töltse ki, amit nem visz el a víz. Erre legalkalmasabb volt a fűzfavessző. Ezért valamennyi községben, de különösen azokban, melyek az ártérben feküdtek, régente a

hadak a *Veres-, Sipos- és Illés-,* későbbi beköltözötték az elterjedt *Touth-had,* mely majdnem elfoglalja Semjén É-i szigetét, *Géresi-had,* *Dobos és Király.* (31. ábra.)

Az 1708–11-ben ország-szerte dúló pestisben elpusztult Semjén ősi lakosságának zöme is, úgy-hogy az 1696-i neveknek (Varga, Pénzes, Kovács, Kecske, Szabó, Küss, Csics) később nyoma vész s helyettük mint újabb települők, kerülnek a faluba a *Touth-, Géresi-, Dobos- és Király-hadak.* A község már 1332–37-ben fennállott, mint a pápai tizedlajstromok igazolják.

Hadaink elterjedési térkép-vázlatát a 31. ábrán adjuk.

Hasonló állapotokat találunk általában a Bodroghközi többi községében is, még csupán Sára-ra teszünk néhány észrevételt a lakosság te-

pacsit, vagy paticsfalú ház volt általánosan elterjedt. Ez az építési mód ma Sárában. Az erdők lassú gyérülésével már nehezebben jutottak fához is, ami még jobban elősegítette a pacsitfal kiszorulását. Helyenként már a vályog is felváltotta a rakott falat.

A *pacsitfal*, mely a *Nyírség* keleti oldalán mint *mereglye* ismeretes, úgy készült, hogy egy kétosztályú ház építéséhez beástak 5–10 nagyobb fűzfa ágast, erre hosszában szegeztek 4–5 lécezt és ezek közé húzogattak fűzfavesszőket, amiket végül sárral betapasztottak. Erre a falra szélében hat gerendát fektettek, szarufákból felhúzták a fedelet s azt nádkévékkel beborították. Ezek a kis pacsitépítmények pitvarból és házból állanak. A pitvar hátsófelét csaknem betölti a sütőkemence szögletes tömbje. A pitvar fölött szabad pendelykémény vezet ki a füstöt, mely a nádból és sárból álló külső kéményben távozik el. A ház 5 m²-nyi területű és az ősi házakban búbos kemencét, az újabbakban vasplattenes tűzhelyet találunk benne, melyet melegítésen kívül téli főzésre is használnak.

A ház előtt trágyadombot találunk az utca felől s ennek helyén, mint jól trágyázott téren van az újabb, rendesebb házakban a kis kert. Az udvar kerítése vagy vessző, vagy napraforgókör, az utca felől rendszerint sövénykerítés. Miután a cséplés a falun kívüli szérún történik, az udvaron csak egy gazdasági épületet találunk, a disznóolat, mely ugyancsak sövényből font alkotmány. Ilyen ősi kis házakra akadunk még Ricsé alsó végén, Cigándon a templom szomszédságában a kis-cigándi oldalon, de ma már a *rakottfalú*, háromosztatú, istállóval, ereszzel együtt ötosztatú házak a gyakoriak. A rakottfalhoz szalmás sarat készítenek, amit lóval vágatnak. Középre áll az ember s 2–2 lovat kötőfékszáron tartva körbe vezeti a fészek sárban. A fészek elkészítéséhez először felvágják kapával a földet. Ebbe előbb *ergét*¹⁴ vágják s az *ergébe* hordóval vizet hordanak. Majd kapával az *ergébe*, ami mindvégig megmarad, addig húzzák át a földet, mígnem sáros lesz. Erre áthintik szalmával, meggázoltatják (vágatják) a lovakkal s az így elkészített szalmás sarat vasvillával felrakva lelapítják. Az újabb nagyobb házak ilyen módon épülnek Tiszakarácson, de a Bodroghöz más helyein is el van terjedve a rakottfal.

Rendkívüli és a lápra jellemző építésmód a *nádpatics*, melyet csak Nagyrozvágyon találtunk a *Nagyhegy* szegénységének építkezésében. Mintegy 30 ház épült itt a 109-es magaslat homokhálmába, abból a nádból, ami ma még bőségesen terem a Pallagosa környékén. A házak vázát egy-egy oldalon 4–6 gerenda alkotja, melyek között dróttal vagy háromélű sással összekötött nádkévék élére állítva töltik ki a teret s ezeket harántul húzódó dróttal egybefoglalt nádkorc fogja össze. A nádkorc középtűt a falon végighúzóva feszesen tartja az egyébként lazán álló nádesomókat. Mikor így elkészült a háznak nádból álló váza, azt sárral beverik és száradás után bemeszelik. Kívülről az esőtől vert ház hátánál még egy védő pótnádfalat húznak, ami a vakolt nádpatics-faltól visszatartja a nedvességet. A gazdasági épületek: csűrök, ólak

¹⁴ Arok, vízfolyás (I. Föld és Ember IV. évf., 3. sz., 121.).

istállók és a kerítések is tisztán nád- és nádból készültek, miáltal a falunak különös exotikus külseje van. Primitívségüknél fogva ezeket a nádházakat ősi típusnak tartjuk. Az 1867-i térkép szerint számuk a szégyénység odavetődésével 10-ről ma 30-ra növekedett.

A község többi részében a nádat gazdasági épületek, csűrök és kamrák készítésére használják. Ebből készülnek az alföldi pásztorok konytyos kunyhójához hasonló kacsaoalak. A házaknak és melléképületeknek helyzete a jelenlegi állapotban igen különböző a Bodroghözön. A telkeknek alakja, már mint a községek alakjának természetszabta körülményeiből láttuk, aszerint változott, amint a község szabadabban terjeszkedett, vagy összezsúfolódott. Minthogy a zsúfolt udvarok lakói már künn a mezőn felvágott szérűn közösen elcsépelelték és elosztották a termést, csűrre nem volt szükség s így e községekben ezt a gazdasági épületet nem is találjuk. Így pl. Ricsén ma sehol sincs csűr. Ellenben azokban a községekben, melyeknek nagyobb a művelhető területük, a termést csűrökbe hordják és benn csépelnek. Agárdon és Leányváron csaknem minden portán találunk szép *nagy csűr*t, melyek az istállóval együtt külön helyezkednek el. *NyK-i irányban*, ahol a lakóház ÉD-i irányban épült, aminek oka valószínűleg abban van, hogy a cséplés alatt a nyitott csűrkapun kedvező északi szél a pólyvát könnyebben elválasztja a szemtől. A községi középületek közül a szárazmalom figyelemreméltó. Régebben minden faluban volt kettő-három. Kaponyának 1866-ban 35 házára három szárazmalom esett. Lácám már az 1715-i jobbágyösszeírás említi a szárazmalmot.

Ezekben vázoltam a Bodroghöznek települési képét. Adatokkal szolgáltam, melyekből összefüggések olvashatók ki, egyrészt a természetnek, másoldalról az emberi munkának a bodroghőzi településekben résztvevő hatásairól. Töretlen úton haladva érzem, hogy a kép nem teljes és annak kiegészítésére törekedni fogok, de e mellett kérem e helyen mindazokat, akiknek alkalmuk van hozzá, igyekezzenek a még el nem tünt adatokat megmenteni, míg a rohamos átalakulásban el nem vesznek. Én a magam részéről minden idevonatkozó pótlást szívesen és köszönettel fogadok.

Köszönettel tartozom munkámban meglehetősen érdeklődéssel résztvevő barátomnak, Györffy Istvánnak és Bátky Zsigmond igazgató úrnak a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára részéről nyújtott támogatásért, de nem mulasztthatom el, hogy dr. Pauliczky József főszolgabíró úrnak és a Sárospataki Kollégium nemes gondnokságának tartozó hálámról meg ne emlékezzem, minthogy ezáltal kutatásaim alatt jó hajlékban volt részem.

Ebner Sándor.

